

VIĐENJE O USKRSNUĆU IZRAELA (Ez 37,1-14)

Marjan Vugdelija
Katolički bogoslovni fakultet Split

UDK 222.4
Izvorni znanstveni rad

Auktor obrađuje viđenje o uskrsnuću Izraela na temelju Ezekielova teksta 37,1-14. Rad je podijeljen u tri dijela: 1. Detaljna literarna analiza s različitim motrišta; 2. Polazeći od rezultata literarne analize i na osnovi detaljne egzegeze našega teksta, iznosi se na vidjelo njegova glavna poruka; 3. Aktualizira se za naše vrijeme ta vječna i nezastariva poruka.

Uvod

U ovom ulomku nalazimo jedno od ljepših i važnijih proročanstava u Starom zavjetu. Viđenje proroka, Jahvina riječ i prorokova riječ isprepliću se u dojmljivu kerigmu. Tu imamo pred sobom neprolaznu i nezastarivu biblijsku prisposobu za neugasivu nadu i nerazrušivi optimizam¹. Zbog svojih snažnih slika i presudno važne poruke to viđenje spada u najdojmljivije tekstove Staroga zavjeta uopće. Ono nas zahvaća još i danas u nutrini i ne ostavlja nas ravnodušnima jer nas se sviju tiče. Nema sumnje da je ta prisposoba o suhim kostima koje ponovno oživljuju, jedan od najvažnijih dijelova Ezekiel knjige. Štoviše, taj ulomak spada među najznamenitije u cijeloj Bibliji. To nije prazna fantazija, nego nešto što se u stvarnosti događa i događalo se. Tu stojimo na točki na kojoj snaga Božja, snaga Božjega stvaralačkog i životvornog Duha stvarno prodire u ljudsku povijest i daje joj novo usmjerenje i nove neslućene mogućnosti. Sve to pokazuje da se isplati detaljno pozabaviti tim znamenitim Ezekielovim tekstom.

1. LITERARNA ANALIZA Ez 37,1-14

I jedinstvo i datiranje teksta su još uvijek predmet rasprava. Velika većina tumača dijeli ovaj ulomak na dva dijela: viđenje suhih kostiju koje ponovno oživljuju (rr.1-10) i tumačenje tog viđenja (rr.11-14)². Ipak, detaljnija analiza otkriva tri različita literarna sloja u našem ulomku: viđenje doline suhih kostiju i nalog proroku (rr.1-7a), ponovno oživljenje ubijenih (rr.7b-10), tumačenje viđenja i

¹ Usp. J. EBACH, *Ezechiels Auferstehungsvision (Ez 37)*, u: BK 55(2000), 120-124.

² Usp. L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48 (Word Biblical Commentary, vol. 29)*, Dallas, 1990, 180-183.

obećanje povratka u Obećanu Zemlju (rr.11-14)³. Stručnjaci se slažu da osnovni i najstariji dio našega ulomka tvori viđenje doline suhих kostiju (rr.1-7a). Ono se datira u vrijeme Babilonskog sužanjstva, u beznadnom periodu prije nego su se izgnanici još uspjeli pribitati kao zajednica. Tek u kasnijem povijesnom prečitavanju tom viđenju su dodana dva druga dijela. Vjerojatno je najprije dodano tumačenje viđenja s novim obećanjem (rr.11-14), i to u kasno vrijeme izgnanstva, možda oko 550. pr. Krista. Po svoj prilici najmlađi sloj tvore rr. 7b-10, čije se slike o uskrsnuću najbolje osmišljavaju na pozadini progonstva Antioha IV. Epifana, dakle u vrijeme Makabejaca. Svaki tekstualni sloj, kao i ulomak u cjelini kao literarna jedinica u svom konačnom obliku, predstavlja viđenje obnove izraelskog naroda. Na taj način svi ti slojevi tvore jednu jedinstvenu literarnu cjelinu. Pogledajmo sve to sada malko izbližega.

1.1. Povijesno-redakcijsko tumačenje teksta

U našem ulomku susrećemo dvije različite slike. Prva slika koja ovladava tekstem je viđenje doline suhих kostiju koje ponovno oživljuju. Njoj je podređena druga slika koja govori o otvorenim grobovima i o usponu Izraela⁴. Osim toga, i retci 7b-10a se tematski i sintaktički odvajaju od svog konteksta: autor tu uvodi nove motive (šum i potres, četiri vjetra, ubijeni). Pored toga mijenja on u Božjem govoru i subjekt radnje. Ako su u rr. 1-7a kosti središnji objekt viđenja (rr.1-2) i subjekt proroštva (rr.3.4-6), u ovom drugom Božjem govoru mijenja se subjekt. Sada više nije riječ o tome da taj Duh koji dolazi od Jahve ponovno oživljuje suhe kosti (r. 6), nego ubijene. Dakle, predmet drugog obećanja su *ubijeni* (הרוגים). Sukladno tome mijenja se i broj od 2. osobe množine u 3. osobu množine i rod od ženskog עצמות u muški הרוגים. Promijenjeni subjekt objašnjava tu promijenjenu temu u rr. 7b-10. Kako se vidi, u tom potonjem slučaju ne radi se više o ponovnom oživljenju suhих kostiju, nego o ponovnom oživljenju ubijenih. Stoga, ako se pokuša tekst tematski i formalno obuhvatiti s jednom temom, on se tome uspješno opire. Često se Ez 37,1-14 označuje kao "viđenje doline suhих kostiju". Ipak ta oznaka ne odgovara tekstu kao cjelini. Dvije slike i više tema slijevaju se u tekstu. Dok u rr. 1-10 dominira isključivo slika doline suhих i ponovno oživljenih kostiju, u raspravnoj riječi (rr. 11-14) susrećemo sliku grobova koje Jahve otvara da iz njih iziđe njegov narod.

³ Jedan od autora koji dijele naš pasus na tri dijela je i D. Andresen. Po njemu, Ez 37,1-6 uči da Bog ljubi život a mrzi smrt; u rr. 7-10 prorok govori životvornu Božju riječ i narod je osnažen; u 11-14 viđenje je primjenjeno na izgnanike; predviđa se njihovo nacionalno uskrsnuće (D. ANDRESEN, *Bibelarbeit zu Ezechiel 37,1-14*, u: T&K 2(2000), 15-30).

⁴ Za povijest djelovanja tih dviju slika, vidi: V. EID, *Ezechielvision 37,1-14. Eine Reliefdarstellung aus dem 6. Jahrhundert in der Dara-Anastasioupolis, Türkisch - Nordmesopotamien*, u: BN 83(1996), 22-34.

Kako smo već istakli, Ez 37,1-14 sadrži različite teme i motive koji se ne daju svesti na jednu povijesnoliterarnu razinu⁵. Te napetosti u tekstu, koje zamjećuju svi tumači, najbolje se mogu protumačiti povijesno-redakcijski. Tek kad smo pojedine slojeve razgraničili jedne od drugih i naznačili postanak od najstarijeg teksta do posljednje redakcije, mogu pojedini segmenti teksta doći do slušanja. Samo tako se može dovesti do riječi mnogostrukost značenja koja je sadržana u različitim slojevima našeg teksta. Osim toga, na taj način se može ispitati također, da li osnovni dio našeg ulomka ide na samog Ezekielu. Iznijeti sve to na vidjelo, zadatak je ove točke našeg rada.

Od sedamdesetih godina prošlog stoljeća pokušalo se postojanje različitih slika, motiva i tema u našem ulomku protumačiti povijesno-redakcijski⁶. Rast teksta se različito prosuđuje. F. L. Hossfeld drži da se tekst sastoji od jednog osnovnog sastava koji je onda dva puta proširivan. Točnije, viđenje doline suhих kostiju koje ponovno oživljuju, koje obuhvaća Ez 37,1-11a, najprije je prošireno razgovornim dijelom (rr. 11b-13a). Potom je taj dio bio ponovno dopunjen retcima 13b-14. Uz ta tri redakcijska sloja Hossfeld otkriva i sedam glosa u samom viđenju (rr. 1.2.4.5.6.7)⁷. Za razliku od Hossfelda, R. Bartelmus uzima kao osnovni i polazišni tekst rr. 1-7a. On drži da je taj osnovni tekst tek u makabejsko vrijeme proširen za eshatološki umetak (rr. 7b-10), koji misao obnove naroda dopunja mišlju uskrsnuća pojedinaca⁸. Nastavljajući i produbljujući tu povijesno-redakcijsku analizu našeg ulomka, H. M. Wahl iznosi na vidjelo tri različita literarna sloja u našem tekstu: 1. Najstariji dio: viđenje doline suhих kostiju kojima se obećava ponovno oživljenje (rr. 1-7a); 2. To viđenje je kasnije prošireno njegovim tumačenjem i jednim novim obećanjem (rr. 11-12.14)⁹; 3. U tako oblikovani tekst (rr. 1-7a.11-14) tek kasno nakon izgnanstva bit će utkan eshatološki umetak (rr. 7b-10)¹⁰.

Naš je zadatak sada da podrobnije protumačimo kako se pojedini literarni slojevi povijesno-literarno odnose jedan prema drugom. Je li Ez 37,1-14 napisan polazeći od viđenja doline suhих kostiju (rr. 1-7a)?¹¹. Ili je tekst izrastao iz riječi

⁵ Čak i W. Zimmerli, koji brani strogo literarno jedinstvo našeg ulomka, priznaje da je tekst "razvučen", i da obe slike ne odgovaraju jedna drugoj /W. ZIMMERLI, *Ezechiel* (BK XII, 1-2), Neukirchen, 1979, 888.

⁶ Usp. F. L. HOSSFELD, *Untersuchungen zu Komposition und Theologie des Ezechielbuches* (FzB 20), Würzburg, 1977, 369.397-401; P. HÖFFKEN, *Beobachtungen zu Ezechiel 37,1-14*, u: VT 31(1981), 305-317; R. BARTELMUS, *Ez 37,1-14, die Verbform weqatal und die Anfänge der Auferstehungshoffnung*, u: ZAW 97(1985), 366-389; Th. KRÜGER, *Geschichtskonzepte im Ezechielbuch*, u: BZAW 180(1989), 426-441; K. F. POHLMANN, *Ezechielstudien. Zur Redaktionsgeschichte des Buches und zur Frage nach den ältesten Texten*, u: BZAW 202(1992), 109-110.123.

⁷ Usp. F. L. HOSSFELD, *Untersuchungen*, 369.

⁸ Usp. R. BARTELMUS, *Ez 37,1-14*, 385-388.

⁹ Usp. H. M. WAHL, *'Tod und Leben'. Zur Wiederherstellung Israels nach Ez 37,1-14*, u: VT 49(1999), 232. Taj autor drži da je r.13 glosa.

¹⁰ Detaljnije o svemu tome, vidi: H. M. WAHL, *'Tod und Leben'*, 231-232.

¹¹ Usp. W. ZIMMERLI, *Das Phänomen der 'Fortschreibung' im Buche Ezechiel*, u: BZAW 150(1980), 174-191.

rasprave (rr. 11-14), kako zastupa K. F. Pohlmann¹². Osim toga, treba pokušati odrediti povijesno-vremenski nastanak tih različitih slojeva¹³. Da bismo to uspjeli napraviti, morat ćemo njihove izjave staviti u njihov povijesni kontekst. Sve to treba služiti tome da poruka teksta u njegovim pojedinim segmentima iziđe na vidjelo. Na osnovno pitanje: "Sine čovječji, mogu li ove kosti oživjeti?", tekst daje tri različito istaknuta odgovora. Svaki literarni sloj iznosi na vidjelo jedan osobit vid obnove naroda.

1.1.1. Prvi dio: rr. 1-7a

Videnje doline suhих kostiju kojima se obećaje ponovno oživljenje (rr. 1-7a) u sebi je zaokruženo proroštvo spasenja. Te kosti su slika raspršenog izraelskog naroda u izgnanstvu. Pitanje koje Jahve upravlja proroku, tj. da li te mrtve kosti mogu oživjeti, pita njega i njegove suvremenike u Babilonskom sužanjstvu da li oni vjeruju u mogućnost preživljavanja Izraela u izgnanstvu i u njegovo ponovno uskrsnuće. Bog preko proroka jamči narodu da će se te suhe kosti ponovno ispuniti novim životom. Preko tog čudesnog ponovnog oživljenja, kaže se dalje u obećanju, Izrael će doći do nove iskustvene spoznaje svoga Boga: "I znat ćete da sam ja Jahve!"(r. 6).

Iako Ez 37,1-14 visi vremenski u zraku, nije teško odrediti povijesni kontekst ovog dijela teksta. Nema sumnje da ovo viđenje odražava situaciju nedugo iza 587. pr. Krista. Naime, nakon razorenja Jeruzalema i odvođenja u izgnanstvo narod je pao u smrtonosno beznade. Izgnanici se nalaze u dubokoj depresiji i boje se gubitka svog religioznog i nacionalnog identiteta. Zemlja i Hram izgledaju nepovratno izgubljeni. Kultno znači razrušenje Hrama za njih gubitak odnosa s Bogom koji stvara izmirenje. Mora se stoga nastanak tog teksta datirati neposredno iza razrušenja Jeruzalema jer bi prije toga bilo neshvatljivo jedno takvo posvemašnje beznade. U tu beznadnu situaciju, u kojoj se izgnanici još nisu uspjeli sabrati kao kulturna zajednica, smješta se viđenje doline suhих kostiju. Preko tog viđenja Jahve im priopćava ovu radosnu vijest: Unatoč izgnanstva i njegovih opasnosti vi ćete snagom Duha Božjega sigurno preživjeti. To je proroštvo nerazrušive nade koja ima svoje izvorište u snazi stvarateljskog i životvornog Božjeg Duha. Ono nesumnjivo tvori osnovni i polazišni tekst cijelog ulomka.

¹² Vidi K. F. POHLMANN, *Ezechielstudien*, 115-119.

¹³ U stvari, proroštvo spasenja u Ez 37,1-14 visi vremenski i prostorno u zraku. Dok su druga viđenja u Ezekiela opskrbljena naznakom prostora i vremena, ovdje to nije slučaj. Nijedan od tih elemenata se ne nalazi u r. 1a.

1.1.2. Drugi dio: rr. 11-14

S retcima 11-14 uvodi se jedna druga, potpuno nova slika. Autor tih redaka govori o grobovima koji se otvaraju¹⁴. Novi odjeljak započinje s tom nama već poznatom formulom “i reče mi” (וַיֹּאמֶר אֵלַי)¹⁵, koja ovdje uvodi četvrti Božji govor (r. 11a). Iza toga slijedi identifikacija tih dosad neidentificiranih ponovno ožvijenih kostiju. Autor preuzima određeni vodeći izričaj “te kosti” (הַעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה) i poistovjećuje ih s čitavom kućom Izraelovom. Na taj način r. 11a dobiva značaj tumačenja koje daje sam Jahve. Tek u svjetlu tog tumačenja rr. 1-10 bivaju potpuno shvatljivi. Dakle, r. 11 daje nam ključ za shvaćanje čitavog ulomka¹⁶. Osim toga, preko formalnog uvoda Božjeg govora i vodeće riječi u r. 11a slijedeći retci se tehničko-kompozicijski povezuju s prethodnim retcima.

U r. 11b uvodi naglašeni “evo” (הִנֵּה) u Božji govor jedan preuzeti navod. Ne samo da taj navod uvodi ponovno jedan nepoznati subjekt, nego mimo toga uvodi i jedan novi pojam i jednu novu sliku. Unatoč tome navod je dobro utkan u kontekst redaka 1-7a.11-14. Vjerojatno je on ovdje preuzet radi njegova govora o *isušenim kostima* (יִבְשׂוּ עֲצָמוֹתֵינוּ) koje su već spomenute u rr. 2 i 4. Te suhe kosti se sada u navodu tumače kao *propala nada*. To duševno stanje beznađa u koje je zapao narod izraženo je na kraju slikovitom riječju *pogibosmo* (r. 11b). Osim toga, i priključni r. 12 pomaže nam shvatiti zašto je taj navod ovdje preuzet. Očito je da je ta beznadna situacija Izraela, koja je ocrtana u navodu, u proturječju s tom netom opisanom obnovom u r. 11a. Ali ona je nužna da se uvede utemeljenje (לִכֵּן: “zato”) za jednu novu obnovu. U stvari, r. 11b i r. 12a odnose se kao navedeni govor jednog drugačijeg teološkog stajališta (r. 11a) i protugovor koji se na to nadovezuje (12a-14)¹⁷. Tako pomoću govora i protugovora formalno nastaje riječ rasprave¹⁸.

Sastavljaču rr. 11-14 stalo je do jedne nove obnove Izraela. Stoga on uvodi sada jednu novu sliku¹⁹, koja u istraživanju stalno stoji u sjeni viđenja doline suhих kostiju. Tom novom slikom se obećava da će mrtvi Izrael ustati iz grobova koje će

¹⁴ Nije isključeno da su izgnanici te suhe i na polju razbacane kosti osjećali kao nečiste. U stvari, te rasijane i nepokopane kosti pretpostavljaju raspadajuće leševe čije dodirivanje čini nečistim (Lev 5,2-3; 11,24; 21,1; Pnz 21,22-23; 2 Sam 4,12; Hađ 2,13). Ritualno gledano, u svakom slučaju je sramota da vlastiti mrtvi nisu pokopani (Tob 1,17-19; 2,2-9; Iz 14,19-20; 34,3; Jr 36,30). Ritualna sramota se otklanja pomoću uvedene slike grobova, koja pretpostavlja prethodni ritualni pokop mrtvih.

¹⁵ Susreli smo je već u rr. 3.4.9.

¹⁶ Usp. W. ZIMMERLI, *Ezechiel*, 891; R. BARTELMUS, *Textkritik, Literarkritik und Syntax. Anmerkungen zur neueren Diskussion um Ez 37,11*, u: BN 25(1984), 64.

¹⁷ Tako K. F. POHLMANN, *Ezechielstudien*, 118: “To u 37,11b ocrtano ozračje tumači se stoga kao situacija izgnanika”.

¹⁸ A. GRAFFY, *A Prophet confronts his people. The disputation Speech in the Prophets*, Rim, 1984, 84-86, označuje r. 11b kao “uvod i navod”, a rr. 12-14 kao “pobijanje”.

¹⁹ Polazeći od dviju potpuno različitih slika, tj. doline suhих i nepokopanih kostiju (1-11a) i groblja s grobnicama (12-13), mnogi tumači rješavaju to neslaganje tako da vide retke 12a-13 kao redakcijski umetak koji je kasniji od Ezekielova vlastitog djela u prvom dijelu ulomka. Naprotiv, L. C. ALLEN drži da ta napetost u slikama ne zahtjeva nužno takav literarno kritički zaključak (*Ezekiel*, 184).

sam Bog otvoriti i ponovno se vratiti u svoju Zemlju. Preko natuknice *Izrael* prikopčava se to obećanje u r. 12 na r. 11a. U toj novoj slici izlazi na vidjelo i jedna nova tema: Izrael je narod Jahvin. Jahve o njemu govori kao o *svom narodu* (עַמִּי: moj narod). Tom narodu se obećava izlazak iz grobova i povratak u zemlju Izrael. Označavanje Izraela kao naroda Jahvina služi u tom simetrički izgrađenom retku kao središnja os koja povezuje dvostruko obećanje: ustajanje iz otvorenih grobova i povratak u zemlju Izrael.

Na to novo obećanje nadovezuje se onda tema ponovnog oživljenja pomoću Duha Božjega (r. 14) koja je također preuzeta iz redaka 1-7a. Tako se spretno povezuju motivi kostiju, grobova i povratka u Zemlju s ponovnim oživljenjem. Još jednom naglašava autor taj za nj tako važni povratak izgnanih Izraelaca. Na nj nadovezuje on tu iz r. 6 preuzetu formulu spoznaje Boga. Obnova naroda u zemlji Izrael je za autora pretpostavka za novu spoznaju. Jahve je Bog koji raspršeni narod sabire i ponovno vraća u svoju Zemlju. U tom spasonosnom zahvatu očituje se njegova božanska moć i njegova posebna ljubav prema Izraelu. Uobičajena dopunska formula potvrđivanja riječju ("riječ je Jahve Gospoda"), koja jamči pouzdanost tog obećanja, zaključuje Božji govor (r. 14b). Upravo te formule spadaju u najznačajnije zaključne formule koje zaokružuju pojedine tekstove u Ezekielovoj knjizi²⁰.

Redak 13 je vjerojatno uklopio neki glosator. Očito je da formula spoznaje Boga (r. 13), koja je neposredno prislonjena na r. 12, remeti normalni razvoj misli. Upadno je također da je ona stavljena ispred povoda za spoznaju Boga a ne, kao u r. 6, iza tog povoda. Osim toga, u r. 14 slijedi jedna nova formula spoznaje. Čini se, stoga, da tu leži zahvat jednog glosatora koji je, naslanjajući se na r. 6 i r. 12b, želio dohvatiti sliku otvorenih grobova i povezati je s formulom spoznaje Boga da bi tako tekstu dao višu cijenu. Vjerojatno je formulu spoznaje stavio sprijeda da bi je tako stavio u odnos s obje teme koje su navedene u r. 12. Ako su grobovi jednom otvoreni, narod Božji iz njih ustao i ponovno se vratio u svoju Zemlju, Izraelci će u tom čudesnom zahvatu spoznati Jahvu kao svoga Boga. Upravo je to želio naglasiti glosator.

Nema sumnje da su rr. 11-14 literarno i tematski ovisni o rr. 1-7a. Oni poistovjećuju suhe kosti s kućom Izraelovom i tumače tako viđenje doline mrtvih. Tek se tu uvodi narod Izraelov u kontekst. Osim toga, ta riječ rasprave pomoću teme propale nade, otvorenih grobova i tog Izraelu obećanog povratka vodi tekst iz rr. 1-7a korak dalje. Redak 14 ujedinjuje onda i glavne teme obaju dijelova našeg ulomka. Pomoću ponovnog preuzimanja formule spoznaje Boga iz r. 6 i r. 13 povezuje autor stilski i tematski oba bloka teksta.

Postoje i daljnje literarne ovisnosti. Autor tako preuzima u r. 14a temu ponovnog oživljenja pomoću Duha iz rr. 1-7a. Pomoću tih retoričkih i stilskih zahvata uspijeva on i rr. 11-14 uspostaviti kao drugi odgovor na osnovno pitanje o mogućnosti ponovnog oživljenja suhih kostiju (r. 3). Spretno povezuje on temu o

²⁰ Usp. F. L. HOSSFELD, *Untersuchungen*, 53.

ponovnom oživljenju mrtvih kostiju s temom o povratku u svoju Zemlju (r. 14b)²¹. Preko govora o *nastanjenju* (נָרַח) preuzima se i središnji motiv iz r. 1. Osim toga, u posljednjem retku našeg ulomka ponavljaju se i sve osnovne riječi tog znamenitog teksta: Duh, život, zemlja, nastaniti se i Jahvu upoznati. Očito je da se i dvostruka naznaka mjesta o *ravnici* (בִּקְעָה: r. 1 i 2) paralelizira s dvostrukom naznakom mjesta o *zemlji* (אֲדָמָה: r. 12 i 14). Tako vodi tekst od doline mrtvih u izgnanstvu do ponovno zadobivene Zemlje, u kojoj se nastanjuje Izrael (r. 14).

Na osnovi svega što smo ovdje iznijeli dade se zaključiti da su rr. 11-14 nastali kao tumačenje i daljnje tematsko vođenje rr. 1-7a. Sve to pokazuje da je viđenje doline suhих kostiju u svom osnovnom obliku (rr. 1-7a) bilo pri ruci autoru rr. 11-14. Sastavljač tog drugog dijela našeg ulomka želi navijestiti svojim sunarodnjacima da će oni kao narod ne samo nadživjeti izgnanstvo, nego da će se uspjeti i ponovno povratiti u svoju Zemlju.

Na vremenski kontekst ovog drugog dijela našeg teksta upućuju nas same teme koje se tu pojavljuju. Kada se židovska zajednica nakon određenog boravka u izgnanstvu konsolidirala, viđenje doline suhих kostiju koje ponovno oživljuju dopunjeno je novim obećanjem koje kaže da će se židovski izgnanici vratiti u Zemlju otaca i u zemlju Jahvinu kao narod Božji. S tim novim dodatkom (rr. 11-14) reagira se na rastuću potrebu za obnovom naroda i za ponovnom izgradnjom svetog grada (usp. Ez 36,10.23). Odsječeni od Siona, izgnanici su svoj boravak u izgnanstvu doživljavali kao beznadno stanje. S uvedenom slikom izlaska iz grobova ocrtava se ovdje proroštvo spasenja. Teološki leži težište na obnovi Izraela, tj. u sabiranju izgnanih i u njihovu povratku u Obećanu Zemlju. To je novi odgovor proroštva na osnovno Jahvino pitanje u r. 3. Vjerojatno taj odgovor odražava duševno raspoloženje izgnanika u posljednjim godinama Babilonskog sužanjstva.

1.1.3. Treći dio: rr. 7b-10

Kada smo jednom odredili povijesnoliterarni odnos dvaju dijelova našeg ulomka (rr. 1-7a i 11-14), sada možemo prijeći na razmatranje trećeg dijela (rr. 7b-10). Već smo upozorili da se ti potonji retci tematski i sintaktički odvajaju od svog konteksta: oblikom pomoću umetnutog viđenja sa šumom i potresom, motivski pomoću uvedenog govora o četiri vjetra, udahnjivanja i ubijenih, povijesno-religijski pomoću hipostazirane predodžbe o Duhu²². Svi se tumači slažu da taj *eshatološki umetak* (rr. 7b-10) povijesnoliterarno spada u najmlađi sloj našeg ulomka. Očito je da ta treća obnova vodi u jedan kasniji period povijesti Izraela.

Kao drugo viđenje, opskrbjeno priključnim Božjim govorom, pripovijedaju ti retci o ponovnom oživljenju suhих kostiju pomoću Duha koji dolazi od četiri vjetra. Proces ponovnog oživljenja mrtvih kostiju odvija se u dvije faze: onaj

²¹ Ta potonja tema je osnovna tema rr. 11-14.

²² Vidi gore, str. 2. Unatoč tome treba ipak priznati da je taj dio povezan sa svojim neposrednim kontekstom i to pomoću preuzimanja zajedničkih motiva, osnovnih riječi i navoda.

ponovnog sastavljanja tijelâ (rr. 7-8) i onoj oživljavanja tih sastavljenih ali još mrtvih tjelesa pomoću Duha (rr. 9-10). U tim potonjim recima upada u oči prije svega određeni oblik "taj Duh" (הַרוּחַ). Taj oblik u Ezekiela pored 1,12,20 susrećemo samo ovdje. Upotreba tog oblika daje zaključiti da pisac tih redaka shvaća רוּחַ "kao poznatu 'osobnu veličinu'"²³. Da se tu upotrebljava određeni oblik, to sigurno nije slučajno. Vjerojatno je to povezano s promijenjenom predodžbom Duha u odnosu na onu koju imamo u rr. 1-7a. U r. 9 nalaže Jahve proroku da on treba prorokovati Duhu, da taj Duh dođe od četiri vjetra, da dahne u sastavljena trupla i da ona tako ožive. Ako je *duh* u rr. 1-7a bio jedna život tvoreća sila koja izlazi od Jahve (rr. 1.5.6) i koja je od njega ovisna, onda se u r. 9 nalazi jedna nova predodžba Duha: Duh se tu pojavljuje kao samostojna život tvoreća personalizirana sila, koja stoji pored Jahve i od njega razriješena. Drukčije rečeno, pojam רוּחַ prima u r. 9 značaj hipostaze. To pokazuje i član. Očito je da se te dvije predodžbe Duha (רוּחַ) ne podudaraju. Povijesnoreligijski ta potonja predodžba dolazi mnogo kasnije od predodžbe duha (רוּחַ) koji je subordiniran Jahvi²⁴.

Da Duh prima značaj samostojne osobne veličine, potvrđuje i proces ponovnog oživljavanja. Taj Duh koji dolazi od četiri vjetra treba *dahnuti* u ubijene (r. 9). Nije Jahve onaj koji djeluje, Duh stupa na njegovo mjesto. Nema prave paralele za to u Starom zavjetu. Nisu to ni često navedeni tekstovi iz Post 2,7 i Prop 3,19 i 12,7. Prema Post 2,7 Jahve oblikuje Adama iz praha i *udahnjuje* (נָפַח) mu *dah života* (נִשְׁמַת חַיִּים) u nosnice. Ali subjekt radnje je tu Jahve. Osim toga, pisac tu ne upotrebljava pojam רוּחַ. Samo glagol נָפַח i motiv oživljavanja imaju oba teksta zajednički. Prop 3,19 kaže samo da čovjek i životinja *imaju jedan dah* (אֶחָד לְכֹל רוּחַ), i sve ide k istom mjestu (r. 20). U priključku na Post 2,7; 3,19 i Prop 3,19 formulira onda Prop 12,7, da se na kraju prah vraća u zemlju a *ruah* (רוּחַ) k Bogu koji ga je dao. Kako se vidi, oba za Ez 37,9 posebna motiva, samostojno djelovanje Duha i udahnjivanje, nisu potvrđeni ni u Postanka ni u Propovjednika. Dakle, literarna ovisnost o tim tekstovima ne da se utvrditi. Treba ipak reći da povijesno-tradicijski rr. 9-10 možda pretpostavljaju predodžbu pripovijesti iz raja zemaljskog. Autor redaka 7b-10 vjerojatno nju pozna. S njom dijeli on središnje riječi נָפַח kao i נִשְׁמַת / רוּחַ i time motiv da udahnjivanje daha tvori život. U tom potonjem se s njima slaže i Propovjednik.

Paralelu za motiv *onih koji stoje na nogama* (r. 10b: וַיַּעֲמְדוּ עַל רַגְלֵיהֶם) nudi Zah 14,12. U svezi s Jahvinim danom suda (Zah 14,7-13) izvještava Zah 14,12 da tijelo neprijatelja Jeruzalema trune dok oni još stoje na nogama. Dakle, tu imamo potpuno oprečan proces od onog u Ez 37,10: dok ovdje mrtve kosti snagom Duha oživljuju i ustaju na noge, u sceni suda u Zaharije oni koji su još živi (tj. stoje na nogama) trunu. Tako odgovara negativno motiv truljenja motivu ponovnog oživljavanja. Svakako, motiv *onih koji stoje na nogama* je identičan. Svi se slažu

²³ R. BARTELMUS, *Ez 37,1-14*, 382.

²⁴ Usp. R. BARTELMUS, *Ez 37,1-14*, 382-383.

da unošenje tog motiva u eshatološki kontekst treba smjestiti negdje na kraj 3. stoljeća pr. Krista²⁵.

Ez 37,7b-10 opisuje ponovno oživljenje ubijenih. Povijesnotradicijski pripadaju ti retci u kontekst Iz 14,9-20; 25,8; 26,19; Hoš 6,2; Am 9,2; Prop 3,19-22; 8,8; 12,7 i Dn 12,2. To su tekstovi u kojima se općenito govori o prevladavanju smrti. Tako Iz 25,8 veli da će Jahve zauvijek uništiti smrt (מֵוֹת). Iz 26,19 i Ps 88,11 govore o uskrsnuću (קָרוּם) mrtvih odnosno leševa. Najsnažniji tekst u tom pravcu je Dn 12,2 prema kojemu će se neki od tih koji spavaju pod zemljom probuditi na život vječni (חַיִּי עוֹלָם). Pojedini motivi (uskrsnuće, mrtvi, vječnost, život) samo su u različitim tekstovima potvrđeni. Izravnu paralelu za Ez 37,9-10 ne pruža Stari zavjet. Koliko god su navedeni tekstovi u pojedinostima različiti, povijesno-religijski leže oni na istoj liniji. Oni nas vode najranije u završavajuće treće stoljeće, čak tek u rano 2. st. pr. Krista. U stvari, prije tog vremena u Starom zavjetu nema još izričitog govora o jednom uskrsnuću mrtvih na život vječni²⁶. "Vjera u uskrsnuće mrtvih" pojavljuje se "u Starom zavjetu tek na njegovu isteku"²⁷.

Ako sada saberemo zajedno sve te navedene pokazatelje, onda se retci 7b-10 daju prepoznati kao ciljano sastavljeni umetak simetrično postavljen naspram već postojećim retcima 1-7a. Taj umetak je nastao znatno kasnije od redaka 1-7a. Različiti indiciji ukazuju na to da je on tu bio utkan kasno iza Babilonskog sužanjstva.

Podimo sada u potragu za mogućim povijesnim mjestom tih redaka. Retci 7b-10 najbolje se tumače ako se stave u kontekst Antioha IV. Epifana (175.-164. pr. Krista). Njegova restriktivna i konačno uništavajuća antižidovska politika vodila je na svom vrhuncu u progon Židova koji su bili vjerni Zakonu (2 Mak 2,14-15; 5 - 9). U svezi tih progona javlja se u toj teškoj i bezizlaznoj situaciji misao na uskrsnuće mrtvih. Onodobni čitatelj identificirao je te mrtve s ubijenima (r. 9) od kraljevih žandara radi njihova nepokolebljivog ispovijedanja Jahve (2 Mak 7,9-38)²⁸. Na to je reagirao autor kasne Danielove knjige²⁹ jednako kao i redaktor Iz 25,8a; 26,19³⁰ i Ez 37,7b-10. Tako izranja u tom potonjem eshatološkom umetku nada da će ubiveni pomoću tog od proroka dozvanog Duha ponovno oživjeti, na

²⁵ Tako O. H. STECK, *Der Abschluss der Prophetie im Alten Testament. Ein Versuch zur Frage der Vorgeschichte des Kanons*, Neukirchen - Vluyn, 1991, 102-105; P. D. HANSON, *The Dawn of Apocalyptic. The Historical and Sociological Roots of Jewish Apocalyptic Eschatology*, Philadelphia, 1979, 369: "Sa Zah 14 ulazi se u period potpunog rascvata apokaliptičke literature".

²⁶ Usp. O. KAISER, *Die Zukunft der Toten nach den Zeugnissen der alttestamentlichfrühjudischen Religion*, u: BZAW 161(1985), 182-195.

²⁷ O. KAISER, *Der Prophet Jesaja. Kapitel 13-39*, Göttingen, 1979, 175.

²⁸ H. L. HOSSFELD, *Untersuchungen*, 390, upozorio je na to da je u Ezekielovoj knjizi u optičaju motiv ubijenih od mača (9,6; 21,16; 23,10.47; 26,6.8.15; 28,9).

²⁹ Usp. R. ALBERTZ, *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, Göttingen, 1992, 669-673.

³⁰ Usp. O. KAISER, *Jesaja 13-39*, 176-177.

svoje noge ustati i vrlo velika vojska postati³¹. Umetak izražava pouzdanje da poganski kralj ne može uništiti vjeru u Jahvu i da će ubijeni u Jahvi biti spašeni. I doista, nigdje se u Ezekielovoj knjizi nada u političku i eshatološku obnovu nije bolje mogla uklopiti nego u ovaj kontekst dviju slika o ponovnom ožvjljenju suhих kostiju i izlasku iz grobova. Ubijeni bivaju ponovno živi. Oni stoje na svojim nogama. To je snažno obećanje o neuništivosti Božjeg naroda³².

Ez 37,1-14 je kompleksni sastav čije se različite slike, motivi i teme najbolje dadu protumačiti povijesno-redakcijski. U svom osnovnom sloju (rr. 1-7a) tekst ide na Ezekielovo viđenje s kojim se izgnanicima obećava nada na budućnost. U kasnijem izgnaničkom vremenu to viđenje se dopunjuje pomoću redaka 11-14, tj. obećanjem povratka u Izrael. To je metafora za Izraelov izlazak iz izgnanstva, u kojemu su se oni osjećali kao suhe kosti, ili kao umrli i pokopani u grob³³. Glosator je vjerojatno uklopio r. 13, da naglasi povezanost između izlaska iz grobova i spoznaje Boga. Dugo vremena iza izgnanstva tekst je bio proširen za eshatološki umetak (rr. 7b-10), koji onima koji su bili progonjeni od Antioha IV. Epifana i ubijenim pravednicima obećaje spasenje a protivnicima kralja političku vlast. Osim toga, viđenje pripovijeda sada o tome da se Jahve može spoznati u povijesno-spasonosnom djelovanju, i tko njega upozna taj živi, za toga nema bezizlaznih situacija.

1.2. Literarno jedinstvo teksta na sadašnjoj razini

Iako povijesno-redakcijska analiza razotkriva različite slojeve u našem ulomku, oni su ipak na sadašnjoj razini teksta povezani u jednu literarnu jedinicu. Stoga se pitanje o sveukupnoj koncepciji ovog ulomka ne smije izostaviti. Da bismo to mogli napraviti, trebat ćemo naš tekst promotriti pod kompozicijskim vidom.

Za pretpostaviti je da se ovdje prorokovo viđenje nadovezuje na riječ izgnanikâ, koji o sebi govore u slici suhих kostiju. To je pesimistička riječ, koja treba iznijeti na vidjelo njihovo beznadno stanje. Svoje beznade izgnanici su vjerojatno češće iznosili pred proroka (usp. 18,2; 33,10). Ali najsnažnije to dolazi do izražaja u 37,11 gdje oni izjavljaju: "Usahnuše nam kosti i propade nam nada,

³¹ Moguće je da se s tim umetkom povezuje i stvarna politička nada: *vrlo, vrlo velika vojska* o kojoj se zaključno govori u r. 10, mogla bi biti ukaz na ustaničke čete koje su Makabejci uspjeli okupiti.

³² Neki vide izvorište te predodžbe o ponovnom ožvjljenju suhих kostiju u *zoroastrizmu*. Ezekiel bi sam te kosti vidio na poljanama smrti i povezo ih sa starim iranskim predodžbama o uskrsnuću / Tako B. LANG, *Street Theater Raising the Dead, and the Zoroastrian Connection in Ezekiel's Prophecy*, u: BETHL 74(1986), 297-316 /. Treba ipak reći da to tumačenje postavlja mnoge probleme: ostaje neobjašnjeno, zašto Ezekiel nije spomenuo nauk o usponu duše. Drugo, tekst ne obrađuje temu uskrsnuća mrtvih. Treće, ostaje potpuno neobjašnjeno, zašto kod teologa na koje je izgnanstvo imalo utjecaja ni tema ni motiv nisu prepoznatljivo dohvaćeni. Četvrto, paralele pokazuju da retci 7b-10 ne pripadaju u 6. st. pr. Krista, nego u kasno treće stoljeće, i suprotstavljaju se progonstvu i tajnom umorstvu.

³³ Usp. M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37. A New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Bible), New York, 1997, 751.

pogibosmo!” Dakle, ne samo da je nada izgnanika propala (tako Ez 19,9), nego se oni sami vide kao takvi, kao nepopravljivo propali. Oni se osjećaju odsječeni od života ili iz zemlje živih. Više se ne čuje ni sumnjiva primisao da bi Gospodin mogao omogućiti novu budućnost svom narodu. S narodom Božjim je gotovo. Njegov kraj je tu. U svakom slučaju Ezekiel dobiva nalog od Boga da odgovori na te očajničke izjave. Čini to u 37,1-14 s videnjem i riječju o čudesnom i svemoćnom djelovanju Duha Božjega.

Unatoč toj beznadnoj situaciji, Bog preko Ezekielu objavljuje izgnanicima da postoji život i budućnost za kuću Izraelovu, kako on označuje sužnje. Postoji život i budućnost pomoću Duha (רוח). Bog to pokazuje pomoću videnja koje daje vidjeti svom proroku. U videnju vidi taj od Božjeg Duha vođeni prorok dolinu punu suhих kostiju. Tim rasijanim i suhim kostima, koje su bez ikakva života, treba prorok navijestiti novi život. On dobiva nalog da govori nad tim razglobljenim skeletima, da nad njima izgovori djelotvornu Božju riječ koja se već u svom oglašavanju ispunja. Ona čini ono što ona kaže. Suhe kosti postaju živim ljudima i ustaju³⁴. Sve se to događa pomoću Duha (37,1-10)³⁵.

Već taj prvi dio videnja (rr. 1-10) nameće mnoga pitanja: O kome se radi kod ponovno oživljenih kostiju? Tko je subjekt anonimne slike? Čemu bivaju mrtve kosti uopće oživljene? Odgovor na ta pitanja daje nam drugi dio našeg ulomka (37,11-14). Taj dio se logički nadovezuje kao tumačenje videnja i novo obećanje, a oboje se stavlja u usta Gospodinu. U tumačenju se suhe kosti izrijeком poistovjećuju s mrtvim narodom u izgnanstvu. Tom narodu se obećaje da će se njegovi grobovi otvoriti, da tako narod može ustati iz grobova i vratiti se u Obećanu Zemlju. Kako se vidi, u tom novom obećanju uvodi se jedna nova slika u odnosu na videnje: slika grobova³⁶. I ovdje Duh Božji ima odlučujuću ulogu u oživljavanju mrtvog naroda³⁷. Dakle, čitavi ulomak bi se tematski mogao ovako nasloviti: Duh Božji ponovno oživljava skelet kuće Izraelove.

³⁴ Stati na noge znači ponovno zadobiti životnu snagu (usp. Ez 2,1sl; 3,24). - Tekst na detaljan način ocrtava kako te mrtve kosti bivaju ponovno sastavljene i oživljene. Ponovno oživljenje se ispunja u više stadija. Najprije se oblikuje tijelo, potom se kosti zaodjevaju kožom i isprepliću tetivama dok konačno Jahve ne udahne svoj dah i tako mrtva materija ponovno oživi /Detaljnije o svemu tome, vidi: J. SCHREINER, *Wirken des Geistes Gottes in alttestamentlicher Sicht*, u: TGL 81(1991), 6-7; H. M. WAHL, *Tod und Leben. Zur Wiederherstellung Israels nach Ez 37,1-14*, u: VT 49(1999), 218-219.

³⁵ Iako povijesnoredakcijska analiza izdvaja rr. 7b-10 i označuje ih kao kasniji umetak, treba ipak reći da oni na sadašnjoj razini kompozicije teksta tvore jedan njegov bitni dio (B) u shemi stupnjeva trodjelno sastavljene kompozicije, pomoću kojega se u koncentričnom čitanju okvirni djelovi A (rr. 1-7a) i C (rr. 11-14) konkretiziraju.

³⁶ Povijesnoredakcijska analiza tretira rr. 11-14 kao kasnije proširenje, i to zbog razlike slika u odnosu na rr. 1-10: dok se u videnju govori o suhim i nepokopanim kostima, u tumačenju je riječ o pokopanim tjelesima u grobovima. Treba ipak reći da se te dvije slike ne isključuju. Y. Endo drži da slika suhих kostiju izražava unutarnje osjećaje Izraelaca u zemlji ropstva, dok slika grobova ima u vidu izvanjska mjesta gdje su se izgnani Izraelci nalazili zatočeni / Y. ENDO, *The Rhetorical Features of 'The Vision of Dry Bones' (Ez 37,1-14) and xwr*, u: Exeg 8(1997), 35-36 /.

³⁷ Kako se te djelatnosti Duha u rr. 4.5.10 i 14 trebaju shvatiti, to treba pobliže ispitati u tumačenju teksta.

Činjenica da u našem ulomku susrećemo tri različite slike (suhe kosti, ubijeni, otvoreni grobovi), ne govori još sama po sebi protiv jedinstvenosti teksta³⁸, jer se prorok inače voli služiti različitim slikama i pojmovima. U sva tri slučaja varira u tri različite slike jedna jedina izjava: narod u izgnanstvu je beznadno mrtav. Tu, gdje je nevolja najveća i nikakva nada više ne postoji, može samo još stvaralački i životvorni Božji Duh (usp. Post 2,7; Ps 104,29-30) stvoriti život i novi početak. Slikovito rečeno, samo on može suhe kosti ponovno oživjeti i one koji su u grobovima ponovno vratiti u život.

I doista, različite slike kao i čitavi tekst našeg ulomka dobro su međusobno povezani. Tematski se to izražava već u pitanju koje sam Jahve postavlja u r. 3: "Sine čovječji, mogu li ove kosti oživjeti?" Tim pitanjem otvara Bog Izraelov svoj govor Ezekielu, nakon što ga je u jednom viđenju proveo dolinom suhих kostiju, gdje za vidioca ništa nije bilo za vidjeti doli mrtve kosti. Kao osnovno pitanje stoji ta Božja riječ nad tekstom, kao osnovni motiv povezuje ona njegove pojedine djelove. I kompozicijski je tekst povezan na brojne načine: pomoću povezivanja istaknutom riječi: *חַי* (rr. 3.5.6.9.10.14), *יָדַע* (rr. 3.13.14), *נִוּחַ* (rr. 1.14), *עֲצָמוֹת* (rr. 1.3.4.5.7.11) i *רִיחַ* (rr. 1.5.6.8.9.10.14); formulom spoznaje Boga (rr. 3,13.14: "i znat ćete...") kao i formulom božanskog opunomoćenja: "Ovako govori Jahve Gospod" (rr. 5.9.12)³⁹. Ne čudi stoga ako do dana današnjega velika većina tumača zastupa jedinstvo kompozicije našeg teksta⁴⁰. Prema tom stajalištu, oba dijela ulomka (rr. 1-10 i 11-14) tijesno su povezana. Oni "jedan prema drugom stoje u odnosu slike i tumačenja"⁴¹. Viđenje bez božanskog tumačenja ostalo bi neshvatljivo, a tumačenje bez viđenja visjelo bi u zraku⁴².

1.3. Literarna struktura ulomka

Očito je da je ova literarna jedinica uokvirena *inkluzijom* koja je oblikovana parom slično-zvučecih riječi: *רִיחַ* (duh: r. 1) i *נִוּחַ* (nastaniti se: r. 14). Viđenje se dijeli bitno na dva dijela: samo viđenje (rr. 1-10) i njegovo tumačenje (rr. 11-14). Taj drugi dio je rasprava koja se sastoji od teze očaja (r. 11) i protuteze nade (rr. 12-14). Taj potonji elemenat je dvodijelna dokazna izjava koja je zaključena s opširnom formulom spoznaje ("i znat ćete...") i proširena zaključnom tvrdnjom (r. 14) koja je vjerojatno plod redakcije. Tumačenje ulomka počinje od r. 11b koji

³⁸ W. Zimmerli izrijekom veli: "Da se u navješčaju narodu slika mrtvih kostiju potiskuje onom o grobovima, ne smije u nikojem slučaju voditi do razbijanja obaju djelova" (*Ezechiel*, 888).

³⁹ Detaljnije o svemu tome, vidi: L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 183; E. R. WENDLAND, *Scattered bones but a single stick*, 153-154.

⁴⁰ Tako W. ZIMMERLI, *Ezechiel*, 885sl; M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, New York/London, 1997, 747-749.

⁴¹ W. ZIMMERLI, *Ezechiel*, 888.

⁴² Redak 11 služi kao poveznica dvaju dijelova time što uvodi tumačenje u obliku rasprave /Usp. F. L. HOSSFELD, *Untersuchung zur Komposition und Theologie des Ezechielbuches*, Würzburg, 1983, 341-344.

izražava raspoloženje naroda i time iznosi na vidjelo političku situaciju u izgnanstvu: "Evo, oni vele: 'Usahnuše nam kosti i propade nam nada, pogibosmo!'" Dakle, položaj naroda u izgnanstvu je rezignacija, beznade, stanje bez ikakve perspektive koje se još samo sa smrću može usporediti⁴³. Dolina s mrtvim kostima je prava slika za to stanje.

Mnoge leksičke podudarnosti i formule služe da označe četiri manje subsekcije koje tvore ovaj ulomak i da ih međusobno povežu u kompaktnu retoričku jedinicu koje je zadatak da obodri zajednicu Izraela⁴⁴ koji je u izgnanstvu zapao u duboko beznade. Iza uvoda u r. 1a, viđenje se račva u dva dijela nejednaka u opsegu, ali simetrična glede njihovih motiva: rr. 1b-8a i 8b-10. Negativni opis (rr. 1b-2.8b) kontrastira se s pozitivnim (rr. 7b-8a.10b). Između se nalazi božanski govor, uveden pomoću "i on mi reče" (rr. 3.4.9: וַיֹּאמֶר אֵלַי) i njegovim proročkim prenošenjem (rr. 7a.10a). Božanski govor počinje sa "sine čovječji" (בֶּן אָדָם: rr. 3.9) i nastavlja se s nalogom da se prorokuje i s formulom navještaja (rr. 4.9). Ekstra elemenat u prvom dijelu je pitanje i odgovor u r. 3. Dva dijela viđenja nalaze tijesnu strukturalnu paralelu u rr. 11-13. I tu se pojavljuje negativni opis (r. 11), ali ovaj put stavljen unutar božanskog govora, koji se ponovno uvodi s "i on mi reče" (וַיֹּאמֶר אֵלַי) i počinje sa "sine čovječji" (בֶּן אָדָם: r.11). Taj govor se i ovdje nastavlja s nalogom proroku da prorokuje i s formulom navještaja (r. 12). Osim toga, jednako kao što prvi dio viđenja uvodi negativnu situaciju, navještaj božanske aktivnosti i pozitivno ispunjenje s izričajem "i gle" (וַהֲבֵנָה: rr. 2.5.7.8), tako i u tumačenju negativni opis sadrži taj izričaj (r. 11) a s njim započinje i navještaj božanske intervencije (r. 12). Taj se izričaj provlači cijelim ulomkom (rr. 2.5.7.8.11), uvodeći slušateljstvo osjetno u samo srce te začuđujuće objave.

Dvostruko strukturiranje je u svakom slučaju popraćeno inkluzijom koja služi da označi njegove granice i okvire. Dva odvojena pojavljivanja riječi "vrlo" (מְאֹד) u r. 2, koja žele naglasiti veliku množinu suhih kostiju i njihovu posvemašnju isušenost⁴⁵, tvore inkluziju s dvostrukim pojavljivanjem te riječi na kraju r. 10. Nakon što je Duh ušao u te posvema isušene kosti, one "oživješe i stadoše na noge - vojska vrlo, vrlo velika".

Dramatski produženo, dvostadijsko oživljenje kostiju - najprije sklapanje tjelesa (r. 8: u nekoliko zahvata), onda udahnjivanje daha (r. 10: paralelizirajući tako izvješće o stvaranju čovjeka u Post 2,7), ima paralelu u dvostadijskom izbavljenju naroda u drugom dijelu: najprije izvođenje naroda iz njihovih metaforičkih 'grobova', onda odvođenje u njihovu Zemlju (rr. 12-14), što nesumnjivo evocira Izlazak⁴⁶.

⁴³ Kao grana koja je odsječena od stabla i stoga mora usahnuti, tako se osjeća Izrael u izgnanstvu.

⁴⁴ Izrael je neposredni referent 'suhih kostiju' (r. 11). To potvrđuje i sintagma "moj narod" u rr. 12-13.

⁴⁵ Očito je da se tim naglašavanjem njihove isušenosti (dam twvby) želi istaknuti da su one nepovratno mrtve.

⁴⁶ Usp. E. R. WENDLAND, *Scattered bones but a single stick: A rhetorical-stylistic overview of the gospel in Ezekiel 37*, u: OTE 12(1999), 154.

Početni "reče mi" (r. 3) pojavljuje se anaforički na početku svakog paragrafa (rr. 4.9.12-14). Varijacija, koja je očita u finalnom poticaju koji sadrži prelazni dvostruki navod u r. 11 (tj. s prizivom na oba dijela 1-10 i 12-14), ima za funkciju da izdvoji taj drugi dio (rr. 11-14) kao tematski klimaks čitavog ulomka, za razliku od dramatskog vrhunca koji se pojavljuje u retcima 9-10.

Središnji pojam cijelog ulomka je termin רוח (duh, dah). Kao crvena nit provlači se kroz sve dionice teksta (rr. 1.5.6.8.9.10.14) i povezuje ga tako u kompaktnu literarnu cjelinu. Ezekiel je duboko osvjedočen da židovski narod u izgnanstvu može ponovno uskrisiti na nadu samo snaga Božjega životvornog i stvarateljskog Duha. Taj Božji Duh je jamac, a Bog sami je milosni inicijator svega što se događa (sve je usredotočeno na 'prvo lice' u rr. 12-14).

Koliko god se židovski izgnanici osjećali potpuno 'suhima' (tj. mrtvima) u religioznom i nacionalnom smislu i odvojenima od Božje spasonosne prisutnosti, prorok ih uvjerava da će oni, kad ih jednom preplavi Duh Jahvin, ponovno oživjeti (r. 14). Očaj izgnanika, orisan metaforama njihove drastične smrti i pokopa, kontrastira se divnim prorokovim protu-metaforama uskrsnuća i izlaska iz grobova (rr. 11-12). Pomoću svih tih retoričkih sredstava prorok želi naglasiti da Božji životvorni Duh ima snagu i moć da ponovno oživi i obnovi omlitavljena i obeznađena srca i umove njegovih vjernika - bez obzira kako se 'mrtvi' oni mogli osjećati i kako duboko oni mogli biti psihološki, socijalno, i čak duhovno 'pokopani'! To je bila radosna i osnažujuća poruka za izgnanike, ali ostaje to i za vjernike svih vremena.

1.4. *Neposredni kontekst ulomka*

Naš ulomak je dobro uklopljen u svoj neposredni kontekst. Tumači izdvajaju r. 14 kao tipično redakcijski zaključak našeg ulomka koji ga želi tijesno povezati s ključnim obećanjem u 36,27⁴⁷. Drugim riječima, to redakcijsko zaokruživanje viđenja i njegova tumačenja povezuje tu literarnu jedinicu s prethodnim odlomkom. Prema shvaćanju sastavljača našeg ulomka viđenje i njegovo tumačenje bili su jedno s porukom iz 36,27: "Duh svoj udahnut ću u vas..." Značajno je u tom pogledu i to da iza obećanja slijedi osiguranje boravka u Zemlji kako u 36,28 tako i ovdje. Sve to potvrđuje da u našem ulomku slušamo jeku iz 36,27. Dakle, smještaj cijele jedinice na njezin sadašnji položaj izgleda da se duguje namjeri da se proširi Ez 36,27. Uostalom, središnji pojam cijelog ulomka je רוח (*ruah*): upotrijebljen je čak deset puta.

Ez 37 daje se lako razdijeliti u dvije sekcije koje se uvode slijedećim uvodnim formulama: "I spusti se na me ruka Jahvina" (r.1) i "Dođe mi riječ Jahvina" (r. 15). Viđenje doline suhих kostiju (rr. 1-10) sa svojim tumačenjem (rr. 11-14) je prva poruka. Druga komplementarna poruka tiče se simboličke akcije koja povezuje dva drveta zajedno (rr. 15-17) i tumačenja te akcije (rr. 18-28)⁴⁸. Na

⁴⁷ Usp. L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 184.

⁴⁸ Usp. L. E. COOPER, *Ezekiel*, 322.

prvi pogled te dvije poruke našeg poglavlja izgledaju dispartatne i bez odnosa među sobom. Međutim podrobnije stilističko i retoričko ispitivanje objavljuje neke važne podudarnosti koje vežu ta dva dijela zajedno da oblikuju jedno brižno sastavljeno tematsko jedinstvo⁴⁹.

Ez 37,15-28 kombinira obećanje očišćenja naroda s obnovom Zemlje pod novim Davidom, u savezu mira, kad Božji boravak bude ponovno uspostavljen u njihovoj sredini. Preko kojih poveznica je taj drugi dio poglavlja povezan s viđenjem suhih kostiju koje ponovno oživljuju? Kako smo već vidjeli, te suhe kosti koje ponovno oživljavaju božanskim dahom života na plastičan način oslikavaju uskrsnuće mrtvog i demoraliziranog Božjeg naroda snagom Božjeg Duha. Dva drva, koja predstavljaju podijeljeni narod Izraela, ponovno se sastavljaju u jedno drvo (združuju se zajedno slično kao razglobljene kosti: rr. 7.17; u oba slučaja se upotrebljava židovski glagol קרב) da oblikuju skladno jedinstvo. Bog tu obećaje da će narod Božji, bez obzira kako razdvojen i posvađen, biti jednog dana ponovno doveden u zajedništvo da tvori jedan narod pod vodstvom mesijanskog kralja. Kretanje od slike na primjenu označeno je i u jednom i u drugom slučaju prijelaznom izjavom koja stavlja u prvi plan prvotnu sliku: 'kosti' (r. 11a) i 'drva' (r. 20). Paraleliziranje između ta dva ulomka očito je čak i na fonološkoj razini teksta (npr. עצם: *ecem* i עץ: *ec*). Osim toga, Gospodin u oba dijela daje isto obećanje: "Ja ću vas odvesti natrag u zemlju Izraelovu" (r. 12) i "Ja ću ih odvesti natrag u zemlju njihovu" (r. 21). Dakle, i u jednom i u drugom slučaju riječ je o obnovi naroda⁵⁰.

2. EGZEGEZA Ez 37,1-14

Kako smo već istakli, glavna tema cijelog 37. poglavlja Ezekielove knjige je obnova naroda: njegovo oslobođenje iz Babilonskog sužanjstva i ponovno ujedinjenje, očišćenje od krivice i novi posluš, novi savez i Božja nazočnost u njegovu narodu. Stoga, ni u Ez 37,1-14 nije riječ o uskrsnuću mrtvih, nego o uskrsnuću naroda. Točnije, tu se ne radi o vjeri u uskrsnuće; nije riječ o individualnom uskrsnuću mrtvih. U 6. stoljeću pr. Krista to još nije na vidiku. Stari zavjet je vrlo dugo bio bez jedne takve izričite nade u uskrsnuće⁵¹. Radije se ovdje

⁴⁹ Tako E. R. WENDLAND, *Scattered bones but a single stick*, 152; Ch. BARTH, *Ezechiel 37 als Einheit. Beiträge zur alttestamentlichen Theologie*, u: Festschrift W. Zimmerli, Göttingen, 1977, 39-52. Navedeni autori vide čitavo poglavlje kao jedinstvo. U stvari, oba se teksta uglavljaju pomoću teme 'jedinstvo i obnova Izraela'. Osparavatelji tog stajališta ističu da taj drugi dio teksta ima potpuno drugu predodžbu o tom jedinstvu: riječ je prije svega o ponovnom ujedinjenju Sjevera i Juga. Osim toga, oni naglašavaju da u drugom dijelu nedostaje pojam *ruah* koji u rr.1-14 igra tako središnju ulogu.

⁵⁰ L. E. COOPER, *Ezekiel*, 319, naslovljuje čitavo poglavlje kao "Obnova nacionalnog života za Izrael".

⁵¹ Svi tumači se slažu da ovdje nije riječ o uskrsnuću mrtvih. *Zimmerli* niječe bilo koju misao u ulomku o uskrsnuću pojedinca (*Ezekiel*, 264-266). *Wewers* također niječe bilo kakvu aluziju na uskrsnuće u rr. 1-14, ali dopušta vjeru da je Jahve autor života, i da je na taj način mogućnost uskrsnuća ostavljena otvorenom (*Ezekiel*, 278). *Cooke* jednostavno kaže da se naš ulomak odnosi na "sadašnje

jednom plastičnom slikom iznosi na vidjelo kako je Izrael kao cjelina u Babilonskom sužanjstvu bio beznadno mrtav. Međutim, prorok je duboko osvjedočen da snagom Duha Božjega njegov narod može ponovno uskrsnuti na novi život. Riječ je dakle uvijek o izraelskom narodu kao narodu⁵². Prije svakog pojedinačnog tumačenja našeg teksta to uvijek treba imati na umu ako se želi izbjeći kriva shvaćanja.

2.1. Viđenje doline suhih kostiju koje ponovno oživljuju (Ez 37,1-10)

Uvod u viđenje (r. 1) opisuje na slikovit način psihičko iskustvo da je netko zahvaćen nadnaravnom silom i prenesen nekamo. Prenosjenje je bilo u proročkoj viziji, ne stvarno⁵³. Izrijekom tu čitamo: "I spusti se na me ruka Jahvina, i Jahve me u svojem duhu (*ruah*) izvede i postavi usred doline pune kostiju". Kako vidimo, tu se spominje "ruka Jahvina" i "duh Jahvin". Da je prorok zahvaćen rukom Jahvinom (r. 1 a), to je u Ezekiela uobičajeni motiv (Ez 1,3; 3,22; 8,1-3; 33,22). "Duh" (רוּחַ), kad stoji sam za sebe, najčešće označuje 'vjetar', izvanjsku snagu kojom se prorok osjeća ponesen. Naprotiv, izričaj "duh Jahvin" (רוּחַ יְהוָה) ili "duh Božji" (רוּחַ אֱלֹהִים) označuje duhovno osposobljenje da se primi proročke poruke ili viđenja (usp. Ez 11,24)⁵⁴. Lys drži da se "rukom" označuje Božja akcija nad čovjekom, a "duhom" njegovo djelovanje u čovjeku⁵⁵. U svakom slučaju, Božja djelatnost u ovom događaju naznačena je udioništvom Jahvine "ruke" i njegova "duha" (usp. Ez 8,3; 11,1.24). Upotrijebljeni jezik evocira vrlo stara proročka iskustva i karakterizira Ezekiela kao proroka s Božjim vjerodajnicama (usp. 1 Kr 18,12.46; 2 Kr 2,16).

stanje života, ne na buduće stanje umrlih". Ali on pripušta da su retci 1-14 doprinijeli razvoju ideje o uskrsnuću u Starom zavjetu, posebno u njezinu najvišem izražaju u Dn 12,2-3 (*Ezekiel*, 397). Slično i *Hals* tvrdi da je samo nacionalno uskrsnuće bilo u vidu, ali priznaje da je našao zanimljivim oslikavanje rr. 1-14 na zidu sinagoge u *Dura - Europos* (oko 245. pos. Krista) kao ilustraciju obećanja uskrsnuća iz groba (*Ezekiel*, 270-271) /Usp. za sve L. E. COOPER, *Ezekiel* (The New American Commentary, vol. 17), USA, 1994, 319/. Dijeleći stajalište navedenih autora, E. Haag ipak osjeća potrebu naglasiti da "Ez 37 u svakom slučaju sadrži odlučne momente koji su bili važni za razvoj starozavjetne vjere u uskrsnuće mrtvih" /E. HAAG, *Ez 37 und der Glaube an die Auferstehung der Toten*, u: *Trierer Theol. Zeit.* 82(1973), 78-92, ovdje 79/.

⁵² U teškim i bezizlaznim situacijama svoje povijesti židovski narod je uvijek iznova u poruci ovog ulomka tražio nadahnuće i snagu da preživi. Suočeni s holokaustom i izgubivši svaku nadu da će preživjeti, pojedini članovi židovske zajednice znali su se i kritički osvrćati na taj Ezekielov tekst. U već spomenutom članku J. Ebach donosi polemičku pjesmu koju je u Varšavskom getu 1943. godine napisao J. Katzenelson, s oštrom kritikom Ezekiela 37 /*Ezechiels Auferstehungsvision* (Ez 37), 120-124/.

⁵³ Usp. L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 184; M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 742.

⁵⁴ U tom potonjem navodu čitamo: "... u viđenju duhom Božjim (רוּחַ אֱלֹהִים), tj. u viđenju za koje sam bio osposobljen duhom Božjim.

⁵⁵ D. LYS, *Ruach. Le soufflé dans l'Ancien Testament* (Etudes d'histoire et de Philosophie Religieuses 56), Paris, 1962, 133.

Već se u posljednjem dijelu prvog retka naglašava da su kosti bile odvojene jedne od drugih, dakle riječ je o potpunom rasulu. Tu imamo viđenje “doline pune kostiju”⁵⁶. Ti prvi utisci goleme množine razglobljenih i rasijanih kostiju još su više pojačani u sljedećem retku time što je prorok proveden oko njih i kroz njih. Dakle, prorok mora mrtve kosti u dolini ne samo pogledati nego biva dodatno oko njih i kroz njih proveden. Tu čitamo: “Provede me kroz njih, svuda oko njih, i gle, bijaše ih u dolini veoma mnogo, i bijahu sasvim suhe!” (r.2)⁵⁷. Svrha tog provođenja je da prorok vidi potpunu isušenost, koja pokazuje da je već dugo vremena prošlo otkako ih je život napustio. Činjenično stanje pokazuje da su one beznadno mrtve. Stoga, svaka pomisao da bi opet u tim kostima mogao prokolati život bila bi nerealna i nerazumna. Kako se vidi, sve te precizacije imaju za cilj da vidjelac iskusi na stvaran i opipljiv način posvemašnju beživotnost tih kostiju. Posebno zadnji dio rečenice iznosi jasno na vidjelo bezizglednost, apsolutnu odsutnost svakog života u njima. Najprije slika rasijanih a onda i potpuno isušenih kostiju želi upravo to naglasiti. Nakon tih uvida čovjeku ne ostaje drugo doli vjerovati: tu se život zauvijek i nepovratno ugasio⁵⁸. Nema više ni obrisa nekadašnjih živih ljudskih organizama. Ako bi iz tih ostataka ponovno trebali postati živi ljudi, tu bi se Bog morao umiješati sa svojom stvarateljskom moći.

Nakon početnog uvida, prorok čuje gdje mu Bog postavlja iznenađujuće pitanje: “Sine čovječji, mogu li ove kosti oživjeti?” (r.3a). Drugim riječima, Jahve ga pita, da li iz tih mrtvih kostiju može nastati život. Nema sumnje da to Jahvino pitanje odražava pitanje koje je često bilo na jeziku izgnanikâ. Na to pitanje prorok odgovara oprezno: “Jahve Gospode, to samo ti znaš!” (r.3b). Njegov je odgovor spojiv s bezizglednom situacijom i s neograničenom snagom Božje moći: on može izražavati jedan “ne”, ali u isto vrijeme drži otvorenom posljednju mogućnost koja se ne da definirati, tj. da Jahve, gospodar života i smrti, još raspolaže sredstvima u koja čovjek ne može imati izravna uvida. Čak ni smrt ne stavlja granice očitovanju njegove moći. Zapravo, Bogu ništa nije nemoguće! Dakle, taj prorokov odgovor je

⁵⁶ Slika doline ispunjene kostima može biti Ezekielova adaptacija mezopotamskog motiva koji se susreće u izvješćima o bitkama. *Senaherib* se hvasta: “S tijelima ratnika ispunio sam dolinu, kao travom” /D. D. LUCKENBILL, *The Annals of Sennacherib* (University of Chicago Press), Chicago, 1924, 46/. Jedno od prokletstava kojima su kraljevi-vazali Esarhadona bili vezani na lojalnost kaže: “(Ako ste neloyalni) neka Nimurta, vođa bogova... ispuni dolinu s vašim truplima, neka da vaše meso orlovima i strvinama da se njime hrane” /ANET, 538b/. Polazeći od tog prokletstva, F. C. FENSHAM zaključuje da prorok u ovom viđenju suhih kostiju aludira na kaznu Izraela (vojni poraz) koju je on pretrpio zbog nevjernosti svom Bogu i koja se sada otklanja /“The curse of the dry Bones in Ezekiel 37,1-14 changed to a Blessing of Resurrection”, u: *Journal of Northwest semitic Languages* 13(1987), 59-60; usp. također M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 748/.

⁵⁷ Zanimljivo je da je ovdje zamjenički sufiks koji se odnosi na “kosti” (njih) u muškom rodu: **הם** (*hem*), iako je rod imenice **עצמות** (*acamot*) ženski., kao što je očito iz pridjeva **יבשות** (*jevešot*). Većina zamjeničkih elemenata koji se odnose na kosti u našem ulomku su muškog roda. Takva sklonost za muške oblike prisutna je u ovoj knjizi, i značajka je kasnijeg biblijskog hebrejskog /Tako M. F. ROOKER, *Biblical Hebrew in Transition: The Language of the Book of Ezekiel*, u: *JSOT Sup* 90(1990), 78-81; M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 742/.

⁵⁸ Usp. W. EICHRODT, *Ezekiel* (Old Testament Library), London, 1970, 507; L. C. ALLEN, *Ezekiel* 20-48, 184; L. E. COOPER, *Ezekiel*, 323.

u isto vrijeme priznanje ljudske nemoći naočigled smrti (usp. Otk 7,14) i ispovijest da Jahve, snagom svoje stvaralačke moći, može dati mrtvima novi život i to je znakovito već više puta pokazao (usp. 1 Kr 17,17-24; 2 Kr 4,31-37; 1 Sam 2,6)⁵⁹. Dakle, prorokov odgovor na Božje pitanje ispunjen je u isto vrijeme s njegovom sviješću o ljudskoj bespomoćnosti pred licem smrti (usp. 24,15-27) ali i s respektom za otajstvo Božje svemoći⁶⁰. Svjestan je toga da, ako se to može dogoditi, da to samo Bog može izvesti. Stoga, kad dobiva nalog da prorokuje tim mrtvim kostima, on to čini usprkos prividnoj apsurdnosti.

Retci 4-6 donose Jahvin nalog proroku. Kao opunomoćeni glasnik on dobiva nalog od Boga da suhim kostima navijesti stvarateljsku i živodajnu Božju riječ. Nalog glasi: "Prorokuj ovim kostima i reci im: O suhe kosti, čujte riječ Jahvinu! Ovako govori Jahve Gospod ovim kostima: Evo, duh (רוּחַ) ću⁶¹ udahnuti u vas, i oživjet ćete! Žilama ću vas ispreplesti, mesom obložiti, kožom vas obaviti i duh (רוּחַ)⁶² udahnuti u vas, i oživjet ćete - i znat ćete da sam ja Jahve!" Dakle, riječ Božja, koju im je on imao priopćiti, sastoji se od obećanja da će Bog udahnuti u njih duh i da će oživjeti, i da će tako upoznati da je on Jahve. Kako se vidi, obećanje ponovnog oživljenja daje se dva puta. Jahve se tu ocrtava kao stvaratelj, davatelj osobnog života (usp. Job 10,11-12; Ps 139,13-16), ali ovaj put u kontekstu obnove života radije nego početnog davanja. To ponovno oživljavanje suhих kostiju prikazuje se ovdje kao novo stvaranje. A to može ostvariti samo Bog. Stoga, ako se to dogodi, to je nepobitni dokaz da je tu Bog na djelu. Jasno, onda, da će oni koji to iskuse imati novu spoznaju Boga: "Znat ćete da sam ja Jahve!"

Prorok spremno prihvaća Božji nalog i izvršava ga. Snagom njegove proročke službe proces sastavljanja i oživljavanja suhих kostiju započinje: "I dok sam prorokovao, nastade šuškanje i pomicanje, i kosti se stadoše pribirati... Po njima narasle žile i meso; kožom se presvukoše, ali duha još ne bijaše u njima" (rr. 7-8). Moguće je da autor na taj način sugerira da će prorokovanje povratka iz izgnanstva na izvjestan način pomoći ostvarenju tog obećanja. Ali Ezekiel istodobno naglašava da, uza sav trud i napor proroka, do oživljenja naroda (mrtvih kostiju) neće niti može doći bez učešća Božjeg životvornog duha. Naime, nakon što su suhe kosti ponovno sastavljene u tjelesa, slično kao u Post 2,7, još im nedostaje *ruah* (רוּחַ: životna sila) da bi postali živi ljudi. Iza toga stoji predodžba o životnom

⁵⁹ Usp. H. F. FUHS, *Ezechiel 25-48* (Die Neue Echter Bibel), Würzburg, 1988, 207; L. E. COOPER, *Ezekiel*, 324.

⁶⁰ Ezekiel, kao i Job (14,14), ne zna o općem eshatološkom uskrsnuću ali ne niječe mogućnost Jahvine moći da ponovno probudi mrtve.

⁶¹ Zagrebačka Biblija "Stvarnosti" dodaje ovdje "svoj". To je proizvoljni dodatak kojega u izvornom tekstu nema.

⁶² Ponovno Biblija "Stvarnosti" dodaje ovdje "svoj" kojega ne nalazimo u izvorniku. Na taj način se u prijevodu gubi diferencijacija riječi *ruah* (רוּחַ) koja postoji u različitim slojevima našeg teksta. Naime, velika većina tumača drži da je upotreba termina רוּחַ (*ruah*) u r.1 (רוּחַ יְהוָה) i r.14 (רוּחַ: *svoj duh*), kao i u rr. 9-10 gdje se termin upotrebljava s određenim članom הַרוּחַ, različita od upotrebe tog termina u rr. 5-6, gdje jednostavno znači "dah". U prvom slučaju to je božanski činilac koji je savršeno jedan s Jahvom, dok je u drugom slučaju kao nešto neovisno od Jahve.

duhu, koja je prastara u Izraelu a svoje izvorište ima u “četiri vjetra” iz *Enuma eliš*⁶³. Životni duh prožima čitavi živi svijet (Prop 1,6; 11,5; usp. Iv 3,8) i daje na Božju zapovijed svakom stvorenju život, plodnost i uspjeh. Ako ga Jahve povuče, smrt i propast su posljedica (Ps 104,29 sl; usp. Post 6,317; 7,15.22; 27,16; Job 10,12; 12,10)⁶⁴. Budući da tim nanovo sastavljenim tjelesima nedostaje taj bitni elemenat *duha* (רוּחַ), to zahtjeva daljnje prorokovanje da bi se postigla obnova života. Stoga naš prorok dobiva dodatni nalog. Obično se ovdje upućuje na dvostadijsko stvaranje čovjeka u Post 2,7, pri čemu je ljudsko biće najprije uobličeno a tek potom prima od Boga “dah života” (בְּשֵׁמַת חַיִּים). Iako se u Ezekiela upotrebljava termin רוּחַ (*ruah*) a ne בְּשֵׁמַת (*nišma*), aluzija na stvaranje čovjeka je sigurno prisutna.

Novi nalog proroku glasi: “Prorokuj Duhu (הַרוּחַ: *ha ruah*), sine čovječji, prorokuj i reci Duhu (הַרוּחַ): Ovako govori Jahve Gospod: Od sva četiri vjetra (רוּחוֹת: *ruhot*)⁶⁵ dođi, Duše (הַרוּחַ), i dahni (פָּחִי) u ove ubijene (הַרוּגִים) da ožive! I stadoh prorokovati kao što mi zapovijedi, i Duh (הַרוּחַ) uđe u njih, i oživješe i stadoše na noge - vojska vrlo, vrlo velika” (rr. 9-10). Kako se vidi, prorok dobiva nalog da svojom riječju zazove Duha⁶⁶, od sva četiri vjetra, da dođe u svoj svojoj sili, da natopi beživotna trupla i da ih tako probudi na život⁶⁷. U pozadini svega toga nalazi se ideja Duha Životvorca. Duh se tu zamišlja kao biće jedne vrste nevidljivog fluida koji prožima čitavi živi svijet. Neprestanim izlivanjem tog duha života od Boga održava se život u stvorenom svijetu. Stoga, ako Bog povuče taj svoj duh od njega, stvaranje izdahnuje, gubi dah života (usp. Ps 104,29; Post 6,3; 7,15.22; Br 16,22; 27,16; Job 10,12; 12,10). Sužanjska i poslijesužanjska teologija govori i drugdje o stvaralačkom i životvornom Božjem Duhu. Tako u već spomenutom psalmu čitamo: “Pošalješ li duh svoj (רוּחֶךָ: *ruhaha*), opet nastaju, i tako obnavljaš lice zemlje” (Ps 104,30). Na istoj liniji je i Elihuova tvrdnja: “Kada bi on ... svoj duh (רוּחוֹ) i svoj dah života (בְּשֵׁמַתוֹ) k sebi vratio, sva bića bi odjednom izdahnu, i u prah bi se pretvorio čovjek” (Job 34,14-15). Ta tijesna povezanost između života i Duha Božjega jasno, snažno i nedvosmisleno dolazi do

⁶³ AOT, 117; ANET, 66; H. F. FUHS, *Ezekiel 25-48*, 208.

⁶⁴ “Taj više prirodni *ruah* (רוּחַ) božanskog djelovanja treba razlikovati od *ruah JHWH* kao unutarnje sile Božje biti koja ravna poviješću i sudbinom svijeta i čovjeka” (H. F. FUHS, *Ezekiel 25-48*, 208).

⁶⁵ Okretanje proroka prema svim stranama svijeta treba vjerojatno naglasiti da *ruah* nije uhvatljiv, da nije utvrdiv, da je neproračunljiv (usp. Iv 3,8: “Ne znaš odakle dolazi ni kamo ide.”)

⁶⁶ Očito je da se u ovom sloju teksta susreće nova predodžba Duha: on se tu pojavljuje kao hipostaza (usp. gore, 13-14). Ne može se stoga reći da se u svim slojevima teksta רוּחַ upotrebljava istoznačno. Naš tekst sasvim precizno diferencira njegovo konkretno značenje pomoću bližeg određivanja. U r.1 se precizira kao “Jahve me u svojem duhu” (בְּרוּחַ יְהוָה), u rr.4-8 stoji jednostavno רוּחַ (*ruah*: bez člana), u rr. 9-10 imamo הַרוּחַ (*ha ruah*: s članom) i u r.14 Duh se specificira kao רוּחִי (*ruhi*: “moj Duh”), pri čemu se misli na Duh Jahvin. - Na tu diferencijaciju značenja s pravom vraća pozornost i J. SCHREINER, *Wirken des Geistes Gottes in alttestamentlicher Sicht*, 7.

⁶⁷ Superlativi negativnog opisa r. 2b (מֵאֵר מֵאֵר) dva puta upotrijebljen) spojeni su zajedno u pozitivnom izvješću (מֵאֵר מֵאֵר) da se naglasi preobrazba kostiju.

izražaja i u ovoj Ezekielovoj prispodobi o mrtvim kostima koje ponovno oživljuju (Ez 37,5.9-10.14).

U r.9 dva puta dolazi imperativ "prorokuj". Ponavljanje izražava hitnost i važnost te akcije. Očito je da je ulaženje duha u ta mrtva trupla i njihovo ponovno oživljenje plod i prorokove spremnosti da prihvati i izvrši svoje poslanje. Na prorokovu riječ događa se nevjerojatno: duh ulazi u isušene kosti i one oživljuju. Dakle, ovaj ulomak želi naglasiti tijesnu povezanost između djelovanja životvornog Božjeg Duha i djelovanja proroka. Ta važna uloga koju igra Ezekiel kao činilac obnove izranja na vidjelo na svim razinama teksta: u viđenju (r.4), umetku (rr.7.9.10) i tumačenju (r,12). On tu nije samo promatrač nego aktivni sudionik događaja. Prorok je suradnik koji se na izričitu zapovijed Božju obraća Duhu (*ha ruah*), da taj mrtve ponovno oživi.

U r.10 pokazuje se djelotvornost te u punomoći izrečene proročke riječi: Duh (*ruah*) silazi stvarno u mrtve kosti, i oživljava ih (*hajah*). Nema sumnje da se na taj način želi naglasiti važnost, snaga i sila proročke riječi, proročkog ministerija⁶⁸. Kao da nam Božja riječ želi reći da je čovjekova suradnja s Bogom, konkretno proročki angažman, *conditio sine qua non* da se dogodi to čudo ponovnog oživljenja naroda koji je izgubio svaku nadu. U tu svrhu Bog traži od proroka da se u njegovo ime suoči s beznađem svoga naroda. Iz svega toga jasno proizlazi da je prorok aktivni čimbenik u tom procesu ponovnog oživljenja naroda. Pomoću njegova ministerija događa se preobrazba situacije. On prorokuje, naviješta riječ Božju. Čak i kad se čini da se narod potpuno odmetnuo i da je propao, on mora nastaviti učiti i opominjati kao prije. Prorok ne smije napustiti svoje poslanje jer se čini da nema nade za uspjeh. Njegova vjernost i ustrajnost može osloboditi sile koje su kadre donijeti novi život narodu. I doista, samo zato jer je Ezekiel vjerno vršio svoje poslanje, obnova naroda bila je moguća. Iako opunomoćena Jahvina riječ kroz usta proroka dovodi Duha (*ruah*), oživljenje se ipak događa samo pomoću stvarateljske i životvorne sile Duha Božjega. Dok je prorok prorokovao, kosti su se pribirale, Duh je ušao u trupla i ona su postala velika živa vojska. Tako se ne da utvrditi ni nadređenost ni podređenost između Duha i riječi nego radije nešto kao upotpunjavanje. Iz svega toga jasno proizlazi da obnova Božjega naroda izlazi od Boga. On je izvodi pomoću svoga Duha. Ali to ne znači da mi možemo ostati skrštenih ruku. Mi moramo, koliko je to do nas, stvoriti uvjete za djelovanje Duha Božjega. Ta naša suradnja je bitna, jer je Bog želi.

U ovom Ezekielovu ulomku izranjaju na vidjelo sva osnovna značenja riječi רוח (*ruah*): Duh, dah života, vjetar. Vjetar i životni dah su shvaćeni kao isti elemenat. Smrt i zaustavljanje disanja (izdahnuće) su jedno i isto. Stoga, oživljavanje uključuje nužno "udahnjavanje". U izvješću o stvaranju čovjeka (Post 2,7) Bog Stvoritelj udahnuje "dah života" (בשמת היים) u prethodno oblikovani lik

⁶⁸ Usp. F. L. HOSSFELD, *Untersuchungen*, 382; J. SCHREINER, *Wirken des Geistes Gottes in alttestamentlicher Sicht*, 16.

čovjeka. Ovdje taj zadatak dobiva sam Duh (הַרוּחַ)⁶⁹. U nalogu se traži: “I dahni (פָּחֵי) u ove ubijene (הַרוּגִים) da ožive!” Tu imamo glagol נָפַח (*nafah*), isti glagol koji se upotrebljava za Boga prigodom stvaranja čovjeka (Post 2,7). Očito je da se ovdje taj proces ponovnog oživljavanja ubivenih oblikuje po uzoru na to jahvističko izvješće o stvaranju koje je našem sastavljaču sigurno bilo poznato. Kao i u Post 2 događa se oživljenje tek na kraju⁷⁰, nakon što je najprije jedno još neživotno tijelo oblikovano i naknadno provideno životnim dahom. Kao i u izvješću o stvaranju prvog čovjeka ljudska tjelesa su doduše u potpunosti sastavljena, ali njihovo oživljenje nije još nastupilo. Potrebno je kao i tamo da se pojavi božanski životni dah, da ih uistinu povрати u život. Duh Božji očituje se tu kao dinamička i životvorna sila koja stavlja u pokret, koja mrtvo ponovno oživljuje. Iako Post 2 ne koristi pojam *ruah* (רוּחַ), nego *nišmat hajjim* (životni dah)⁷¹, ipak je predodžba analogna. Cilj, koji Post 2,7 izražava riječima “tako postane čovjek (*adam*) živa duša (*nefeš hajjah*)”, u Ez 37,6 izražava se riječima “i oživjet ćete (*hjh*)”. Kako se vidi, mnogi detalji u našem ulomku nas spontano podsjećaju na to dvostadijsko stvaranje čovjeka u Knjizi Postanka. Aluzija na to izvješće je očita⁷². Iz tog paraleliziranja jasno proizlazi da Ezekiel tu misli na novo stvaranje koje je isto tako posvemašnje i obuhvatno kao i stvaranje na početku⁷³. I doista, prema Ez 37,7-10 radi se o stvaralačkom činu, o ponovnom sastavljanju i oživljavanju tjelesa pomoću stvaratekjskog Božjeg Duha (רוּחַ). Na taj način se obnova naroda izjednačuje činu stvaranja. Duh, kojega Gospodin šalje, ne oživljuje samo, nego je stvarateljski djelatan i kad narod Božji ponovno ustaje iz pepela svojih povijesnih kataklizmi, kad ponovno uskrsava na nadu. Riječ je, očito, o Duhu Jahvinu koji daje životni dah ubijenima, a Ezekiel je dobio izuzetni zadatak da ga dozove.

Kako smo već istakli, *ruah* koji oživljuje ubijene, stoji ovdje u kontekstu stvaranja. Ovaj Ezekielov tekst, kao i mnogi drugi tekstovi Biblije, pokazuju da *ruah* (Duh) spada bitno u jezik stvaranja ili novog stvaranja (usp. i Ps 51).

⁶⁹ M. GREENBERG drži da ovdje *ruah* znači 'vjetar' i daje ovo tumačenje: “Budući da ovdje golema vojska ponovno sastavljenih ljudskih trupala treba biti oživljena, Bog zapovijeda svom titanskom sluzi vjetru da obavi tu ulogu (usp. Ps 104,4; 148,8)” /Ezekiel 21-37, 744/.

⁷⁰ U stvari, tek nakon što je Bog u već oblikovano ljudsko tijelo udahnuo “dah života”, tek tada je čovjek postao živo biće.

⁷¹ J. SCHREINER drži da nije slučajno da je tu uoprijebljen termin *nešema* (dah), a ne *ruah* (duh). Po njemu, time se željelo naglasiti da život nije posjed čovjeka kojim bi on mogao bezgranično raspolagati, nego dar koji potpuno ovisi o Bogu, i koji on ograničava (*Wirken des Geistes Gottes*, 11).

⁷² Nije isključeno da ta koncepcija pozajmljuje također od svećeničkog izvješća o stvaranju u kojem duh (רוּחַ) Jahvin lebdi nad sirovim elementima tek stvorenog svijeta, čekajući da ih preobrazi u oživljeni kozmos (Post 1,2). Upravo to bijaše sila koja je davala trajno život stvorenom svijetu (Ps 104,29-30; Job 34,14-15).

⁷³ Na toj pozadini, uskrsnuće mrtvih ne može se više shvaćati kao *ponovno oživljenje*, nego kao *novo stvaranje*. Polazeći od tog tumačenja, Th. LESCOW zaključuje: “Tako nas Ez 37,1-14 vodi na prag Novog zavjeta” /Th. LESCOW, *Jesaja 5,1-7 und Ezechiel 37,1-14. Anmerkungen zu Komposition und Interpretation*, u: ZAW 1(2001),74-76, ovdje 76/.

Značajno je spomenuti da naš tekst, kao i drugi tekstovi u kojima *ruah* pripada jeziku stvaranja, potječu iz vremena izgnanstva ili neposredno iza njega. Izgnanstvo je vrijeme u kojem se često i izrijeком razmišlja o stvaranju i Duhu Božjem. Zašto je to tako? U tim okolnostima ljudi imaju iskustvo kaosa u svoj njegovoj strahoti. Države više nema a religiozne su se ustanove raspale. Dakle, nestala su i politička i religiozna uporišta. Stoga nije čudo da se baš u tim i takvim vremenima ljudi okreću temi stvaranja i stvaralačkog Božjeg Duha. Posvješćujući sebi stvarateljsku Božju moć, oni i u tim beznadnim situacijama nalaze izvorište nade i optimizma. Zbog svega toga, stvaranje i *ruah* spadaju u sržne pojmove koji su nam kadri pomoći da ponovno razbuktamo nadu, da ustanemo iz grobova naših depresija. To je razlog zašto ti pojmovi igraju središnju ulogu upravo u vrijeme progonstva ili neposredno iza njega. Njihov je cilj da osokole i obodre time što nam posvješćuju da Bogu ništa nije nemoguće. Kao i na početku, on iz ništa može stvoriti veličanstveni novi svijet. Polazeći od tog osvjedočenja, Ezekiel ovom besmrtnom prisposodobom želi razbuktati nadu u uskrsnuće Božjeg naroda u Babilonskom sužanjstvu.

Povijesno-redakcijska analiza našeg ulomka pokazala je da su rr.7-10 najmlađi sloj teksta⁷⁴. Znamenita Ezekielova prisposdoba o mrtvim kostima koje ponovno oživljuju (rr. 1-6) i njezino tumačenje (rr. 11-14) našli su još jednom posebni interes za pripadnike Božjeg naroda. Bilo je to u vrijeme kad je planuo progon Židova zbog njihove vjere za vrijeme vladavine Seleukovića. O tome govore Daniel i dvije knjige Makabejacâ. Ponovno, ovaj put na drugačiji i još opasniji način, opstojnost Božjeg naroda bila je u pitanju. Tada je netko u već postojeći tekst nadopisao rr. 7-10. Sličnu utjehu za progonjeni narod nalazimo i u Danielu 12,1-2.13. Tu među ostalim čitamo i ovo: "... Bit će to vrijeme tjeskobe kakve ne bijaše otkako je ljudi pa do toga vremena. U ono vrijeme tvoj će se narod spasiti (...). Tada će se probuditi mnogi koji snivaju u prahu zemljinu; jedni za vječni život, drugi za sramotu, za vječnu gadost (...). A ti idi i otpočini; ustat ćeš da primiš svoju baštinu na kraju danâ". Čini se da se tu očekuje da će mrtvi, koji su dali svoj život za Boga i za Zakon, uskrsnuti na život. Vjerojatno ta nada u uskrsnuće ubijenih (*harugim*) stoji i iza Ez 37,7-10⁷⁵. Vjera u uskrsnuće mrtvih je tu tek u nastanku. Ona se dalje razvijala. Važno je naglasiti da se ovdje uskrsnuće od mrtvih stavlja u odnos s Duhom Božjim. On čini da mrtvi ponovno oživljuju. Njegovo djelovanje u procesu uskrsnuća karakterizira se kao oživljujuće i stvarateljsko. Bez Božjega Duha kao daha i životnog principa nema nikakva života, prema Starom zavjetu čak ni fizičkog života. Stoga, posvuda gdje je život, tu je Duh Božji i njegovo djelovanje. Ako je Ez 37,7-10 uistinu umetak iz 2. st. pr.

⁷⁴ Usp. gore, str.7-9.

⁷⁵ Iako naša prisposdoba u svom osnovnom tekstu (Ez 37,1-6.11-14) ne govori o uskrsnuću mrtvih, nego o uskrsnuću Izraela, o njegovoj obnovi, ovaj najmlađi dio teksta (rr.7-10) sadrži vjerojatno aluziju na uskrsnuće mrtvih. Mnogi Crkveni Oci su uvijek u svom tumačenju našeg ulomka isticali i taj vid. Sa svoje strane, crteži sinagoge u *Dura-Europos* (oko 250. god. posl. Krista) tumače rr. 12-13, tj. izlazak iz otvorenih grobova, u smislu uskrsnuća.

Krista, kako to tvrdi povijesno-redakcijska analiza teksta⁷⁶, onda bi predodžba o stvarnom uskrsnuću palih u Makabejskim ratovima tu već bila uključena⁷⁷.

U najstarijem stadiju teksta (rr.1-6) govori se o tome kako taj propasti izloženi i u riječi prognanikâ već kao beznadno mrtav označeni Izrael može ponovno zadobiti život. Da li je to moguće, odlučuje samo Jahve. On, i nitko drugi, može učiniti da taj narod ponovno zadobije život i da tako ponovno ima nadu i budućnost. Jahve obećava preko svog proroka da će on ponovno darovati život Izraelu. On će to učiniti pomoću dara Duha života (רוח). Dakle, Ezekiel vjeruje da moć Božja može donijeti novi život u bezizglednu i beznadnu situaciju kakva je ona kad se jedan narod nađe u dugogodišnjem izgnanstvu. Samo Jahve može zamijeniti beznadnost smrti tog naroda s novim životom i novim narodom. Istina, prorok je imao u misli nacionalno uskrsnuće Izraela. A ako Bog može uskrisiti jedan mrtvi narod, nije teško povjerovati da taj isti Bog ima snagu da pobijedi i najvećeg ljudskog neprijatelja - smrt. Čini se da je taj korak i napravljen u kasnijem prečitavanju tog teksta: u vrijeme Makabejaca u nj je unesena vjera u uskrsnuće mrtvih snagom Duha Božjega (rr.7-10)⁷⁸. Jasno, videnje nije samo to. Ono govori u prvom redu o Božjem narodu koji živi u vremenu. Upravo to potonje je njegova

⁷⁶ Tako R. BARTELMUS, *Ez 37,1-14*, 366 sl.

⁷⁷ D. I. BLOCK je bacio novo svjetlo na shvaćanje našeg ulomka. On drži da je u hebrejskom učenju postojala dostatna osnova za pojmove koje nalazimo u Ezekielovu videnju doline suhih kostiju. Prvo, ideja tjelesnog uskrsnuća mogla se razviti kao naravni izvod iz osnovnih postavki židovske antropologije. Ljudsko biće se tu promatra kao živa duša (*nefeš hajja*). Čovjek je bitno jedinstvo tijela i životnog daha, radije nego dihotomija (Post 2,7). Na smrti fizičko tijelo i životni dah su rastavljeni (Job 34,14-15; Ps 104,29). Stoga, svaka nada pobjede nad smrću traži nužno ponovno sjedinjenje fizičkog elementa i životnog daha. To je ono što ovo Ezekielovo videnje pretpostavlja /Usp. D. I. BLOCK, *Beyond the Grave: Ezekiel's Vision of Death and Afterlife*, u: BBR 2(1992), 112-141, ovdje 134-136/. Drugo, uskrsnuće ljudskih bića nije bilo potpuno nova ideja u Bibliji. Ilija i Elizej su umiješani u ponovno oživljenje pojedinaca koji su prije bili umrli (1 Kr 17,17-24; 2 Kr 4,18-37; 13,20-21). Oni su bili sredstva povratka daha života. Osim toga, ovdje se može spomenuti i Joba 14,7-10, gdje on primjećuje da su čak uskrišena i stabla nakon što su bila posječena. Job tu promatra prividnu apsurdnost činjenice da se čini da ljudski život svršava bez nade u ponovno oživljenje. Od te niske točke Job se penje do skoka vjere u 19,25-27 gdje on ispovijeda nadu da će on u skoroj budućnosti imati otkupitelja koji će ga uskrisiti tako da njegova nevinost može biti rehabilitirana. Kako se vidi, nada tjelesnog uskrsnuća u Starom zavjetu bila je zasjenjena ali unatoč tome nada. Razvoj te nade može se trasirati od želje za njom kao u Joba 14,7-10 i 19,25-27, do njezine vizualizacije kao u Ez 37,1-14, i konačno do vjere u nju kao realnu mogućnost u Dn 12,2-3 (Usp. za sve: L. E. COOPER, *Ezekiel*, 320-321).

⁷⁸ Bilo bi iznenađujuće da Novi zavjet nije preuzeo terminologiju tog videnja. I doista, u Novom zavjetu postoje aluzije na ovaj pasus na više mjesta. Spominjemo prije svega Mt 27,51-54. U tom Matejevu izvješću o potresu i oživljenju svetih prigodom Isusove smrti, postoje nepobitne paralele s rr. 7, σεισμος = potres, LXX) i 12. Jezik preuzet iz Ezekielâ opisuje tu individualno uskrsnuće, dio mesijanskog događanja. Ivan Vidjelac u Otkrivenju opisao je uskrsnuće dvojice Božjih proročkih svjedoka, tri i pol dana nakon njihove smrti, u terminima rr. 5 (LXX) i 10 (Otk 11,11), s teološkom tvrdnjom o nepobjedivosti svjedočanstva Crkve za Boga ako je ono poduprto Božjom snagom. Nije isključena ni jeka r. 9 u Iv 20,22, gdje uskrsli Krist "dahne u njih", dajući im Duha Svetoga. Sva tri priziva, na različit način, stavljaju pasus u odnos s inauguracijom eshatološke nade /Usp. J. GRASSI, *Ezekiel 37,1-14 and New Testament*, u: NTS 11(1964/65), 162-164; M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 749; L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 188/.

prvotna briga i poruka. Naš tekst želi reći da tamo gdje je Božji Duh prisutan i djelatan, da tu nema niti može biti mjesta za beznade bilo za pojedinca bilo za zajednicu. Jednom riječju, životvorni Božji Duh budi u srcima ljudi i u krilu zajednica vjere neuništivu nadu i nerazrušiv optimizam, bez obzira kako njihova situacija mogla izgledati tužno i tragično.

Da je s Bogom i s njegovim stvarateljskim i životvornim Duhom moguće i iz smrti učiniti život, to je bitna i važna poruka ovog znamenitog ulomka. Biblijski vjernici trebaju stalno biti prožeti i nošeni tim osvjedochenjem, kao pojedinci i kao zajednice. Samo tako bit će kadri da ostanu uspravni u životnim borbama i da očuvaju radost i nadu⁷⁹ i u najtragičnijim situacijama. Takvi će i u naizgled bezizlaznim situacijama uvijek pronaći izlaz i rješenje. Slikovito rečeno, oni će i svoje križeve pretvoriti u sredstvo svoga uzvišenja, svoju smrt u svoje uskrsnuće.

2.2. Tumačenje viđenja i obećanje povratka iz izgnanstva (Ez 37,11-14)

Sam Bog ovdje daje tumačenje te Ezekielove prispodobe. On izrijeком poistovjećuje suhe kosti iz viđenja s domom Izraelovim: "Te kosti - to je sav dom Izraelov" (r.11a). Kako se vidi, suhe kosti predstavljaju narod obaju bivših kraljevstava: Izraela i Jude, koji se sad u velikoj većini nalazi u izgnanstvu. Riječ je, dakle, o židovskom narodu koji se nalazi u Babilonskom sužanjstvu. Slika suhих kostiju, s kojima se prispodobljuju izgnanici, dramatičira njihovo stanje beznade. Što prorok vidi u tom viđenju, to je obećanje obnove čitave kuće Izraelove. Time viđenje završava. Ono je Ezekielu otkrilo koja je Božja namjera s izgnanicima njegova naroda. To viđenje mu je dalo sigurnost da se Božje djelovanje prema njegovu narodu nastavlja i u nečistoj zemlji izgnanstva i da je usmjereno na obrat prema spasenju. To novo saznanje daje proroku snagu i odvažnost za tešku zadaću bodrenja naroda koji je zapao u apatiju i beznade. Svoje sunarodnjake u izgnanstvu, koji su izgubili svaku nadu u oslobođenje, ovom prispodobom prorok želi uvjeriti da će nadživjeti izgnanstvo, da će kao narod snagom Božjega Duha doživjeti svoje uskrsnuće⁸⁰.

Dakle, tu nije riječ o mrtvim Izraelcima koji bi trebali uskrsnuti i uzeti udjela u dovršenju spasenja. Stoga to proroštvo u svom prvotnom i osnovnom obliku ne uključuje vjeru u opće uskrsnuće mrtvih (usp. Iz 26,19; Dn 12,1-3). Naprotiv, to je proroštvo nade koje nagoviješta uskrsnuće obeznamenog naroda, njegovo nadživljenje izgnanstva. Tu imamo obećanje oživljenja i obnove naroda kao očitovanje Božje, ne ljudske moći. Dolina suhих kostiju koje ponovno oživljuju postaje tako mjesto gdje Jahve trijumfira nad smrću i služi kao simbol, kao paradigma.

⁷⁹ Usp. H. G. MAY - E. L. ALLEN, *Ezekiel*, u: *The Interpreter's Bible*, vol. VI. (Abingdon Press), New York - Nashville, 1965, 267.

⁸⁰ Usp. W. EICHRODT, *Ezekiel*, 509; H. F. FUHS, *Ezekiel 25-48*, 209; L. E. COOPER, *Ezekiel*, 324.

Videnje doline suhих kostiju koje ponovno oživljuju Božji je odgovor na skrajnje beznade u koje je narod zapao u izgnanstvu. To duševno raspoloženje jasno i snažno dolazi do izražaja u očajničkoj jadikovki, koja je sigurno često bila na usnama židovskih izgnanika u Babilonu, a koja glasi: "Evo, oni vele: 'Usahnuše nam kosti i propade nam nada, pogibosmo!'" (r.11b). Državne i religiozne ustanove koje su se izgrađivale stoljećima već su se bile ustalile. Sve je to funkcioniralo poput sata. Izraelci su promatrali Jeruzalem, koji je bio njihovo nacionalno i religiozno središte, kao posljednje jamstvo njihova nadživljenja kao naroda. To je gotovo postalo dogmom. Stoga, kad je Jeruzalem jednom pao a Hram bio zbrisan s lica zemlje, oni su se našli u beznađu, imali su osjećaj da su zauvijek i nepovratno predani smrti. Upravo to i takvo duševno stanje dobro izražava slika mrtvih kostiju. Tom slikom se opisuje iščeznuće životne snage koju označuje *ruah*. Stoga, kad Ezekiel opisuje obrat nevolje kao novo oživljenje suhих kostiju, on nužno uvodi u igru taj živodajni *ruah* : životna snaga koja se posredstvom *ruaha* ponovno vraća postaje analogna stvaranju čovjeka za životni dah koji budi mrtve i oživljuje ih⁸¹.

Navedena jadikovka izgnanikâ upotrebljava tradicionalni rječnik i slike jezika psalama. 'Suhe kosti' su tu često metafora beživotnosti, beznada, besperspektivnosti, jednom riječju duhovne smrti (usp. Ps 13,11; Izr 17,22; Ps 31,11; 32,3; 102,4-6). 'Kosti' stoje za cijelu osobu koja je bila lišena životnosti krizom izgnanstva. Druga od tri tvrdnje jadikovke aludira na smrt nade: "i propade nam nada" (usp. Ps 9,19; Izr 10,25; Job 8,13; 14,19)⁸². To je izravno tumačenje onoga što je već izraženo prethodnom metaforom. To znači da sastavni veznik *waw* (= i) ima tu eksplikativno značenje. Treća tvrdnja jadikovke: "pogibosmo!" (doslovno: "mi smo odsječeni"), odnosi se na gubitak života (usp. Iz 53,8-9), ovdje u smislu svođenja na stanje slično smrti (usp. Tuž 3,54; Ps 88,6). *Nigzarenu* (נגזרנו) je nifal od glagola *gazar* (גזר: odsjeći, odijeliti, odvojiti) i služi da oslika onoga koji je mrtav i pokopan, tj. odrezan iz zemlje živih. Pojavljuje se u psalmima da izrazi tjeskobu koja proizlazi iz osjećaja da nas je napustio Bog i ljudi; taj osjećaj se slikovito izražava kao silazak u grob, u šeol (usp. Ps 84,4-6)⁸³. Dakle, kao što su bolest i nevolja važili kao predvjesnici smrti, tako da se ugroženi već osjeća kao obuhvaćen atmosferom smrti i time odsječen od životnog zajedništva s Jahvom, tako i izgnanici osjećaju život u nečistoj zemlji kao odjeljenje od Jahve i njegova dara života i time kao lagano klizanje prema smrti. Prema osjećanju izgnanika to odumiranje je tako uznapredovalo da se oni mogu usporediti isušenim kostima: oni su već beznadno i nepovratno mrtvi. Može li jedan narod u tom stanju i tim okolnostima ponovno oživjeti, podići se na noge, imati budućnost? Prema Bibliji, samo životvorni Božji Duh može proizvesti život za one koji su fizički i duhovno mrtvi.

Obodrenje, koje je prorok u videnju iskusio, postaje mu odmah za nalog. S jednim utemeljujućim "zato" (לכן), tj. radi beznadnosti položaja, od proroka se

⁸¹ Usp. ALBERTZ - WESTERMANN, *Ruah*, u: THAT,II, 726-753, ovdje 737.

⁸² O propadanju nade Ezekiel je već govorio u 19,5.

⁸³ Metafora smrti je tipična za psalme jadanja (usp. npr. Ps 116,3.8-9).

ponovno traži da prorokuje. Na jadikovku naroda, koji se već nalazi u području smrti, zakopan u izgnanstvu, prorok treba odgovoriti s riječju optimističkog Jahvina obećanja. Ovaj put Bog preko njega poručuje izgnanicima: “Ja ću otvoriti vaše grobove, izvesti vas iz vaših grobova, narode moj, i odvesti vas u zemlju Izraelovu! I znat ćete da sam ja Jahve, kad otvorim grobove vaše i kad vas izvedem iz vaših grobova, moj narode!” (rr.12-13). Dakle, sam Jahve će svoj narod iz grobova izgnanstva osloboditi i vratiti ga ponovno u njegovu Zemlju, u Zemlju koju je on dao svojem narodu. U tom spasonosnom zahvatu oni će ga prepoznati kao svoga Boga. Kako se vidi, u tom novom obećanju dolazi jedan novi elemenat: ne samo da se očajnom narodu obećava da će nadživjeti progonstvo nego mu se naviješta i nova radosna vijest da će snagom Božjega Duha biti ponovno vraćen u svoju Zemlju.

Božanski odgovor na jadanje je proročanstvo spasenja, čije uvodne formule svjesno podsjećaju na one iz rr.4-5. Tri tvrdnje jadanja se odgovaraju s tri božanske tvrdnje obrata. U jadanjima atmosfera smrti koja okružuje patnika opisuje se različitim metaforama: metaforom utapanja, hvatanja u lovačku stupicu i silaska u grob (usp. Ps 18,5-6; 88,6). Barem dva psalma predstavljaju *šeol* (boravište mrtvih) kao mjesto gdje kraljuje smrt. Oslobođenje iz *šeola* predstavlja se kao povratak iz smrti na život (Ps 16,9-11; 49,14-15)⁸⁴. Osim toga, Ezekiel nije bio prvi koji riše ideju obnove naroda kao nacionalno uskrsnuće. To čine stoljeće i pol prije njega Hoš 6,1-3 i Iz 26,19⁸⁵. Na drugoj razini nego je tematska postoje također mnoge aluzije na viđenje iz rr.4-5, posebno s prizivom na Jahvine dinamičke čine. To se ostvaruje upotrebom stilističkih i retoričkih sredstava: ponavljanjem glagola “ja ću vas podići” (והעליתי: rr.6 i 12) i akcije božanskog izvođenja (והבאתי: r.5 i אני מביא: r.12); asonancom između 'otvaranja' (פתח: r.12) i 'udahnjivanja' (פחי: r.9), grobnica (קברותיכם: r.12) i pribiranja kostiju (ותקברו: r.7)⁸⁶. Iskustvo izgnanstva za sužnje je kao silazak u mjesto mrtvih. Kako se vidi, ovo utješno proroštvo naviješta u isto vrijeme uskrsnuće Izraela iz njegove duhovne smrti u izgnanstvu i njegov povratak u Palestinu. Živjeti ponovno znači vratiti se u svoju Zemlju, Zemlju koja simbolizira povratak k živom zajedništvu s Jahvom. Dakle, tu odzvanja teologija novog Izlaska i teologija spasenja: to je veliki događaj kao nekoć izvođenje iz Egipta i povratak u Obećanu Zemlju.

Istina, tu nije riječ o uskrsnuću onih Izraelaca koji su već umrli, nego o uskrsnuću nade koja je zamrla u srcima izgnanika. Ali to potonje duhovno značenje o životvornosti Duha Božjega, pretpostavlja ono prvo, tj. da je on tvorac i

⁸⁴ Usp. L. E. COOPER, *Ezekiel*, 320; M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 745.

⁸⁵ I. BLOCK s pravom upućuje na sličnost rječnika i slika koje se upotrebljavaju u Hoš 6,2, gdje Hošea upotrebljava חיה (*hajh*, piel: oživljavati) i קום (*kum*, hifil: uskrsnuti), i onih u Ez 37,10, gdje susrećemo glagole חיה (*hajh* : živjeti) i עמד [*amad*: stajati na nogama]. Usp. također L. E. COOPER, *Ezekiel*, 321.

⁸⁶ Detaljnije o tome, vidi: L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 186.

uzdržavatelj života uopće⁸⁷. Dakle, ovaj Ezekielov znameniti ulomak, kao i mnogi drugi tekstovi Biblije, jasno pokazuje da je rađanje i podržavanje života, tj. životvornost, jedna od najvažnijih vlastitosti Duha Božjega⁸⁸. Stoga, gdje se život stvara i nastaje, gdje se otvaraju novi obzori, gdje novi život buja u izobilju, tu je sigurno Duh Životvorac. Jednako tako Duh se javlja kao nada tamo gdje se život silom guši, ugnjetava i ubija. Jednom riječju, gdje god je pravi život, tu je sigurno Duh Božji na djelu. On je sila koja nas osposobljava da u svim događajima i situacijama ostanemo uspravni i neslomljivi. Osim toga, to je ista ona životna sila koja je proroka uvijek iznova dizala iz bespomoćnosti i osposobljavala ga da izvrši božanske naloge (usp. Ez 2,2; 3,12; 11,1.4). Ustvari, svaki put kad je prorok osjetio da mu vlastite ljudske snage nisu dostatne, stupa na scenu taj stvarateljski i životvorni Božji Duh koji ga osposobljava za slušanje i djelovanje.

To nije nikakva jeftina utjeha, nikakav jeftini apel na nadu protiv svake nade. Istina, Jahvin narod je mrtav. Ali iz njegove molitvene predaje njemu je poznato što čovjek čini kad se nađe zapleten u područje smrti, i na koga on tada može upraviti prošnju za pomoć. Ako u toj situaciji još uopće postoji nada, onda se ona nalazi u pouzdanju u Božju moć koja može izbaviti iz smrti i stvoriti novi život. Židovski kult slavi Jahvu kao onoga koji "usmrćuje i oživljava" (Pnz 32,39; 1 Sam 2,6). Neposredni kontekst u prvom slučaju ("ja udaram i iscjeljujem") i upotreba našeg izričaja u 2 Kr 5,7 s odnosom na iscjeljenje, jasno pokazuju da je riječ o izbavljenju iz ozračja smrti koje okružuje žrtvu krize. Prije izgnanstva hramski prostor je odjekivao s ovim i sličnim osobnim svjedočanstvima zahvaljivanja Jahvi: "On mi život od smrti izbavi, oči moje od suza, noge od pada. / Hodit ću pred licem Jahvinim u zemlji živih" (Ps 116,8-9). Ta kulturna baština bila je poticaj i potpora za pozitivni odgovor na jadanje izgnanika. Stoga, kad su Židovi, trpeći sudbinu izgnanstva i odvojeni od Jahve i svoje Zemlje, zapali u duboko beznade, prorok ih uvjerava da Bog može i da ih želi ponovno uskrisiti na život. Misao vodilja cijelog ulomka: Duh - i živjet ćete (רוח רחיייתם) proglašava da je Duh Božji stvaratelj novoga života. Ta prorokova poruka bila je izvorište nade za obeznađeni narod Božji (usp. Ez 2,1-2; 3,24). On je bio vjesnik novog spasonosnog Božjeg zahvata.

Prema našem tekstu, taj novi spasenjski zahvat Božji donijet će sa sobom novu objavu samog božanskog bića odnosno omogućit će novu spoznaju Boga⁸⁹. Očito je da sastavljač našeg ulomka to želi naglasiti. U stvari, preko tog u prorokovu odgovoru danog glagola ידע ("to samo ti znaš": r.3) i pomoću formule spoznaje ("i znat ćete da sam ja Jahve!": rr.6.13.14) isprepleten je sav ulomak.

⁸⁷ Značajno je da se Duh u Ez 36,25-27 prisposobljuje s "vodom čistom", a svojstvo vode nije samo da čisti, nego još više da rađa i podržava život /Opširnije o svemu tome: S. WAGNER, *Geist und Leben nach Ezechiel 37,1-14* (Theol. Versuche 10), 1979, 53-65/.

⁸⁸ J. Moltmann izgrađuje svoju pneumatologiju polazeći upravo od te vlastitosti (*Der Geist des Lebens. Eine ganzheitliche Pneumatologie*, 1991).

⁸⁹ Usp. L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 187; H. S. FUHS, *Ezekiel 25-48*, 210; H. M. WAHL, *Tod und Leben*, 238.

Jahve sam postavlja proroku pitanje, Jahve sam je odgovor. Jahve je Bog koji oživljuje i koji razasuti narod ponovno sabire i dovodi u svoju Zemlju. Njegova riječ i njegovo djelo vode do spoznaje Boga. Tko njega u njegovu spasiteljskom i osloboditeljskom djelovanju spozna, taj živi. I to je jedan od važnih vidova poruke na sadašnjoj razini sastava.

Da bi potkrijepio svoje obećanje, Bog na kraju dodaje: "I Duh svoj (רוּחִי: *ruhi*) udahnut ću u vas da oživite, i dovest ću vas u vašu Zemlju, i znat ćete da ja, Jahve, govorim i činim" (r.14). U ovom završnom retku odzvanja jeka iz prvog retka i to preko ponavljanja glagola "postaviti" (r.1: "i postavi me" וַיִּבְיַחֲנִי; r.14: וַיִּבְיַחֲנִי). Na taj se način pomoću inkluzije zaokružuje ulomak.

Tim redakcijskim retkom vodi se obećanje spasenja (12-13) jedan korak dalje. Njime se precizira dar životnog daha, time što se u skladu s 36,27 govori naglašeno o "svojem duhu", koji Jahve udahnjuje. Ne samo da ta precizacija doziva u pamet 36,27.36 i tako povezuje ovo proroštvo s prethodnim, nego ona ima i važnu ulogu unutar samog ulomka. Za novo stvaranje naroda mora doći do njegove unutarnje preobrazbe snagom Božjeg Duha: jedino u tom slučaju novi Božji narod može postati stvarnost⁹⁰. U stvari, i nakon što budu izvedeni iz svojih grobova i podignuti na noge oni će još biti bez života dok Bog ne udahne u njih svoga Duha - analogno dvostadijskom uskrsnuću suhих kostiju⁹¹. Ali za razliku od prvog slučaja, gdje tumači dvoje o tome da li je Duh ili vjetar onaj koji udahnjuje dah života usahlim kostima, ovdje su mrtvi oživljeni od Boga i to pomoću "njegova Duha" (רוּחִי: moj Duh). U Ez 36,27 "moj duh" (רוּחִי) definira što je već označeno kao "novi duh" (36,26), koji treba staviti u taj narod, da bi živjeli u skladu s Božjim zakonima (36,27). Ovo je osnovna ideja izražena u Ez 36,27 sl: posljednji učinak Božjeg udahnjivanja njegova Duha u narod bit će njihovo suobličenje njegovim zakonima i tako će osigurati njihov trajni boravak u Zemlji⁹². Slijed božanske riječi i akcije (rr.5-6/7; 9/10), koji susrećemo u viđenju, neće nedostajati ni u ostvarenju ovog novog obećanja.

Sasvim je razumljivo da se u izgnanstvu Duh Božji pretežito shvaća u smislu snage koja oživljuje i stavlja u pokret, što je slučaj i u ovom našem ulomku. Tim snažnim izjavama želi se naglasiti da nijedno stanje naroda i pojedinca nije nepopravljivo, samo uz uvjet da imamo Duha Božjega. Dakle, Duh se tu prikazuje kao izvor i uporište nerazrušive nade. Iznosi se na vidjelo njegova osposobljujuća i preobrazujuća snaga. Duh Božji je ponovno oživio suhe kosti. To je i Pavlovo iskustvo. On svjedoči da nije bio sposoban živjeti život vjernika (Rim 7,13-25), vjeran zapovijedima Božjim, bez osposobljujuće snage Duha Božjega (Rim 8,1-17).

Kakva divna poruka obodrenja bijaše to za Ezekielu i za narod u izgnanstvu. Ako prorok bude ostao vjeran svom pozivu i bude naviještao riječ Božju, narod će opstati i ponovno uskrsnuti na život. Nema ljepše ilustracije za preobrazujuću

⁹⁰ Usp. H. F. FUHS, *Ezekiel 25-48*, 210; L. C. ALLEN, *Ezekiel 20-48*, 187.

⁹¹ Usp. gotovo identičan jezik u rr. 6a i 14a.

⁹² Usp. M. GREENBERG, *Ezekiel 21-37*, 747.

snagu propovijedane riječi od ovog Ezekielova ulomka. Ona ima snagu, uz pomoć Duha Božjega kojega doziva, preobraziti očajnike u ljude pune nerazrušive nade i optimizma, ponovno uskrisiti na život one koji su umrli u prekršajima i grijesima (usp. Ef 2,1-22; 2 Kor 5,17)⁹³.

Kako vidimo, ovdje se obećava novi Izlazak i novo zaposjedanje zemlje Izraelove i na temelju toga nova spoznaja Jahve. Na taj način prorok pokazuje da je tu posrijedi nešto daleko više od obične nacionalne obnove. Očito je da je čitav događaj koji se opisuje u tom tumačenju i novom obećanju nošen od Duha (*ruah*) koji se ovdje prvi put pojavljuje sa sufiksom prvoga lica (r.14: *ruhi* = moj Duh). Značajno je u tom smislu da *ruah* u ovom zaglavnom retku stoji kao osnovni uvjet za ponovno oživljenje⁹⁴, za novi Izlazak i za novu spoznaju Boga. Drukčije rečeno, na Duhu Jahvinu počivaju sva spasonosna i osloboditeljska obećanja našeg ulomka. Na taj način čitavo tumačenje Ez 37,1-14 stoji i pada sa značenjem riječi *ruah*, i posebno sa značenjem tog termina u r.14. To nas obvezuje da se detaljnije pozabavimo tim središnjim pojmom ovog znamenitog ulomka.

2.3. Značenje riječi *ruah* u r.14

Nema sumnje da je žarišno mjesto za Ezekielovu teologiju Duha (*ruah*) upravo ova čudesna prispodoba o suhim kostima koje ponovno oživljuju. Taj relativno kratki ulomak sadrži gotovo petinu svih pojavljivanja Duha (רוח) u tog proroka. Točnije, taj važni termin susrećemo u našem ulomku deset puta. Precizno tumačenje riječi *ruah* u r.14 zahtjeva da prije toga iznesemo na vidjelo osnovne označnice tog pojma u Starom zavjetu i da navedemo druga mjesta u Ezekielu, gdje je riječ o jednom *novom duhu* (*ruah*) koji kao dar dolazi izravno od Boga. Prije svega tu u razmatranje trebamo uzeti Ez 36,16 sl. To i druga mjesta treba ispitati, da bismo dobili jasnu sliku o Ezekielovu shvaćanju Duha Božjega. Dakle, najprije se postavlja pitanje, što se s riječju 'duh' (*ruah*) misli općenito a onda što ta riječ znači u našem tekstu.

Podimo od temeljnog značenja tog pojma u Starom zavjetu. Tek odatle će se moći ispravno shvatiti što je *ruah* i što on čini. Tom riječju se u hebrejskom označuje u isto vrijeme 'vjetar', 'dah' i 'duh'. Sve te stvarnosti su bitno neuhvatljive i otajstvene. Mi ih iskusujemo kao dinamičku silu u puhanju vjetra i disanju. Njihov odakle i kamo ostaje nam zagonetan. Svakako, *ruah* kao oznaka *daha* i *vjetra* "je

⁹³ U sinagotalnoj liturgiji ovaj znameniti Ezekielov ulomak čita se u subotu koja spada u tjedan Pashe - blagdan koji slavi oslobođenje iz Egipatskog ropstva. U bogoslužju Crkve bio je obično združen s krštenjem. Dakle, obje zajednice ga nalaze prikladnim za slavljenje otkupljenja i novog života.

⁹⁴ I ovdje je *biti mrtav i pokopan* prije svega slikovito uprizorenje boravka u izgnanstvu a *ponovno uskrsnuće* slika za nadu u povratak kući iz izgnanstva. "Ali katkada oštrina slikanja je takva da se jedva može izbjeći pitanje: Ne krije li se iza toga nešto više? Tako se u Ez 37 odgovor na pitanje o uskrsnuću prethodno samo naznačuje" (TENGGSTRÖM, *Ruah*, u: Botterweck - Ringgren, *TWAT*, VII, 385-425, ovdje 410).

nužno nešto, što se nalazi u pokretu i što ima snagu da druge stavi u pokret”⁹⁵. Ta dinamička komponenta ostaje očuvana u svim područjima značenja. Prema Starom zavjetu, dakle, *ruah* nije nešto statično, što u sebi počiva, nego uvijek nešto što je povezano s djelovanjem ili na djelovanje usmjereno. Otajstvenost, tj. nezamjetljivost i neopipljivost *ruaha* u vjetru i disanju, njegov nepoznati odakle i kamo, doveli su do toga da se u njemu i njegovu djelovanju vidi djelovanje Božje. Prema tom shvaćanju, *ruah* je “sredstvo ili popratna pojava božanskog djelovanja”⁹⁶. Vjerovalo se da on izlazi od Boga i da se ponovno vraća k Bogu. Snažno vezivanje uz Boga je karakteristično i bitno za *ruah*. Osim toga, on je također životni dah koji je dan čovjeku od Boga, ne posjed koji bi on čvrsto imao ili čak mogao dobiti od sebe samoga. On izlazi i ulazi kako se pokazuje u osjetnom udisanju i izdisanju. Svakako, život i dinamički vitalitet nerazdruživo su povezani s tim *ruahom* koji dolazi od Boga. Ukratko, dinamička komponenta, tijesna povezanost s Bogom i živodajnost su tri bitne označnice *duha* (*ruah*) u Starom zavjetu.

Najbliža terminološka paralela na Ez 37,14 je bez ikakve sumnje Ez 36,27, gdje Bog preko proroka govori o “svojem Duhu” koji omogućuje novi stav prema Božjim zapovijedima. Tu čitamo: “Duh svoj (רוחי: *ruhi*) udahnut ću u vas da hodite po mojim zakonima i da čuvate i vršite moje naredbe”. U nastavku se kao plodovi dara Božjeg Duha navode stanovanje u Zemlji, držanje zapovijedi, intimnost s Bogom (Ez 36,28). Tu se međutim to preporođenje snagom Duha Božjega ne izražava slikom uskrsnuća mrtvih nego slikom očišćenja. Značajno je u tom pogledu da su te tvrdnje u Ez 36,26-27 uokvirene slijedećim izjavama: “Poškropit ću vas vodom čistom da se očistite. Očistit ću vas od svih vaših nečistoća i od svih kumira vaših” (Ez 36,25); i: “Izbavit ću vas od svih vaših nečistoća” (Ez 36,29; usp. također 36,33).

Ovdje je važno upozoriti da se dar Duha u Ez 36,26-27 izvodi u dvije bitno različite varijacije. U r.26 “novi duh” (רוח חדשה: *ruah hadaša*) stoji paralelno prema “novo srce” (לב חדש: *leb hadaš*). Bog je onaj koji daje taj novi duh i odstranjuje od nas potpuno otvrdnulo srce: “Dat ću vam novo srce, nov duh udahnut ću u vas! Izvadit ću iz tijela vašega srce kameno i dat ću vam srce od mesa” (Ez 36,26). Treba ipak priznati da ta tvrdnja ostaje u antropološkoj domeni. Tu *ruah* (רוח) i *leb* (לב) stoje u sinonimnom paralelizmu i ne smiju se teološki preinterpretirati. Taj antropološki formuliran r.26 gotovo se doslovce podudara s Ez 11,19 gdje čitamo: “I ja ću im dati novo srce i nov ću duh udahnuti u njih: iščupat ću iz njih njihovo kameno srce i stavit ću u njih srce od mesa”. I kontekst i cilj tih izjava su slični: obećaje se povratak u Zemlju a plod je “novoga duha” hodanje u zakonima i naredbama Jahvinim (Ez 11,20).

⁹⁵ R. ALBERTZ - C. WESTERMANN, Art. *ruah*, u: THAT, II, 726-753, ovdje 728.

⁹⁶ R. ALBERTZ - C. WESTERMANN, *Nav. čl.*, 732.

Ta antropološki strukturirana obećanja “novog srca” i “novog duha”⁹⁷ bitno su različita od Ez 36,27 i 37,14 gdje se obećava Duh Jahvin (רוּחַי: *ruhi* = moj Duh). S jedne strane, Duh (רוּחַ) tu nije paralelan sa “srce” (לֵב: *leb*) a nedostaje i riječ “nov”. To nije novi duh koji treba nadomjestiti jedan stari i pokvareni, nego Jahvin Duh, nešto kvalitativno posve drukčije. U priključku na Ez 36,27 i 37,14 postaje razumljivo i posljednje mjesto s *ruahom* u Ezekielu koje dosada još nismo obradili. Naime, Ez 39,29 preuzima sintagmu “moj Duh” (רוּחַי: *ruhi*) od tih navedenih mjesta i paralelizira je s “lice svoje” (פָּנָי: *panaj*). Tu čitamo: “I nikad više ne ću kriti lica svoga (*panaj*) od njih jer ću Duh svoj (רוּחַי: *ruhi*) izliti na dom Izraelov - riječ je Jahvina”. To je također snažna riječ utjehe. Dakle, izričaj “svoj Duh” (*ruhi*) u izravnom Božjem govoru ima naglašeno teološko značenje. Glagol “izliti” (שָׁפַח: *šafah*) za *ruah* pripada jeziku koji iza izgnanstva sve više uzima maha. Odatle vodi izravan put do izjava kao što su Joel 3,1 sl (usp. također Iz 32,15; 44,3; 59,21; Hag 2,5), što se onda nastavlja i u Novom zavjetu.

Što Ezekiel tom učestalom i mnogostrukom uporabom pojma *ruah* želi postići? Čini li on to, možda, da Božji Duh jasno izdvoji od ljudskog duha? Ili želi upravo i kod ljudskog duha naglasiti da je i taj dar Jahvin, da je potpuno i posvema ovisan od Božjeg Duha? Da čovjeku životni dah može obećati i dati samo Bog, to je za Ezekielu neupitno. Unatoč tome sadrži *ruah* sa sufiksom prvog lica (רוּחַי: *ruhi*) još jednu teološku komponentu koja na drugim mjestima nedostaje. Jahvin Duh je sila koja daleko nadilazi ono što uvjetuje fizičku životnost, i ono što čovjek etički može ostvariti sa svojim silama. Što Duh Jahvin iz Ez 37,14 omogućuje, tu je nabrojeno: život iz apsolutno smrtnog stanja, povratak u zemlju Izraelovu i potpuno novo ponašanje s intimnijom spoznajom Boga. Dakle, ta životvorna i stvarateljska sila (*ruah*) koja dolazi od Boga omogućuje ljudski-duhovno i etički-religiozno novo ponašanje i otvara nove perspektive, novu životnu radost i nadu u budućnost. Stvarnost koja je izražena u toj jadikovki koju je narod ponavljao, a to je život bez svake perspektive (Ez 37,11b), sada se mijenja u potpunu protivnost. Riječ je tu o novim mogućnostima čovjeka do kojih on ne bi bio u stanju doći sam od sebe. Stoga je on upućen na taj božanski *ruah*, za koji psalmist žarko i usrdno moli: “Čisto srce stvori (*bara*) mi, Bože, i duh (*ruah*) postojan obnovi u meni! Ne odbaci me od lica svojega (*milepaneha*) i svoga svetog duha (*ruah kodšeha*) ne uzmi od mene! Vрати mi radost svoga spasenja i učvrsti me duhom spremnim!” (Ps 51,12-14)⁹⁸.

⁹⁷ Taj “novi duh” čovjek može čak sam svojim etičkim naporima stvoriti, kako Ezekiel kaže: “Odbacite od sebe sva nedjela koja ste činili i načinite sebi novo srce i nov duh” (רוּחַ חַדָּשָׁה: *ruah hadaša*) (Ez 18,31).

⁹⁸ Povezanost - i terminološka - ovog mjesta s Ez 36,25 sl je očita. Isto tako i s nekim srodnim tekstovima u Jeremije (usp. posebno 24,7; 31,33; 32,39). Ovdje treba svratiti pozornost na glagol *bara* (stvarati) koji susrećemo u kontekstu (Ps 51,12). To je tehnički termin jezika stvaranja. Glagol se upotrebljava samo u svezi Božjeg bespretpostavnog stvaranja. To je termin stvaranja i u Post 1. Dakle, novo srce i novi duh, za koje se tu moli, ne može si čovjek sam stvoriti, to je i djelo Božjeg stvaranja.

Kako vidimo, Ez 37,1-14 ukazuje se kao jedno od najplodnijih mjesta u Bibliji za bilo koje promatranje nauka o Duhu. Duh Božji je nevidljiv i neuhvatljiv. Njegov najprikladniji simbol je vjetar koji je posvuda oko nas, ali ostaje nezamjetljiv i neopipljiv. Njegovu prisutnost prepoznavamo samo iz učinaka. Isto je i s Duhom Božjim. On se ovdje pokazuje kao stvaralačka i životvorna sila Božja koja duhovno umrle Izraelce ispunja životnošću, snagom i nadom. Dakle, sve što Duh tu čini, stavlja ljude nanovo u pokret: oni oživljuju, oni se vraćaju u Zemlju i mogu započeti novo ponašanje. Drugim riječima, tek dar Duha Božjega omogućuje čovjeku novi život pred Bogom i s Bogom. Čovjek i Bog bivaju ponovno intimnije povezani pomoću tog Duha. On im omogućuje novu spoznaju, shvaćanje, jedan potpuno novi odnos s Bogom i time novu budućnost⁹⁹.

2.4. Duh Božji i krizne situacije

Pažljivom čitatelju Biblije odmah upada u oči da Duh Božji stupa na scenu posebno u kriznim situacijama svijeta, Božjeg naroda, Crkve i pojedinih vjernika. Ovdje navodimo samo nekoliko primjera koji to nepobitno potvrđuju.

Prvi spomen Duha Božjega u Bibliji nalazimo u izvješću o stvaranju svijeta. To izvješće započinje riječima: "U početku stvori (*bara*) Bog nebo i zemlju. Zemlja bijaše pusta i prazna (*tohu vabohu*); tama se prostirala nad bezdanima, i Duh Božji (*ruah elohim* : רוח אלהים : *merahefet* : מרהפת) nad vodama" (Post 1,1-2). Kako se vidi, u prvoj velikoj krizi svijet se našao već nakon *prapočetnog stvaranja*. U tom stadiju svijet se nalazio u kaotičnom stanju (*tohu vabohu*): još nije bilo uobličених pojedinačnih stvorenja, potpuno je nedostajalo svjetlo i u tom svijetu još nije bilo nikakva života. Nije slučajno da u toj situaciji na scenu stupa Duh Božji. Iz cjelokupnog konteksta jasno proizlazi da se tu Duh Božji pojavljuje kao stvaralačka i životvorna sila Božja: njegovom snagom kaos je pretvoren u kozmos, iz prapočetno stvorene kaotične materije (*tohu vabohu*) uobličен je čudesni svijet pojedinačnih stvorenja (usp. također Rim 4,17), u beživotnu materiju utisnuta je najvažnija kvaliteta stvorenog svijeta - život¹⁰⁰. Dakle, ta prva velika kriza svijeta prevladana je aktivnošću stvaralačkog i životvornog Božjeg Duha. Duh Božji se tu pokazuje kao Ureditelj i životvorac¹⁰¹.

⁹⁹ Slični učinci izlivanja Duha Svetoga pokazuju se i na dan Duhova u Novom zavjetu. I tu se pomoću dara Duha Svetoga otvaraju nove mogućnosti i nove perspektive.

¹⁰⁰ Poput kvočke koja leži na jajima, Duh je svojom toplinom trebao probuditi život u beživotnoj materiji. To je bilo jedno od tumačenja participa *merahefet* (lebdio je) u povijesti egzegeze. Na toj liniji ostaju i poznati himni Duhu Svetom *Veni creator Spiritus* (9. st.) i *Veni sancte Spiritus* (12. st.). Tu se Duha opisuje kao životvorni Duh: osušeno oplođuje, bolesno na smrt vraća u život.

¹⁰¹ Ovdje bi se mogao navesti i opći potop (Post 7 - 8). I u tom kontekstu se govori o *ruahu*. Naime, kad je Bog želio prekinuti tu veliku kataklizmu ljudskog roda, pokrenuo je snažan vjetar (*ruah*) nad zemljom, da isuši vode i ponovno zemlju učini nastanjivom (Post 8,1). Zanimljivo je da radosnu vijest o prestanku te Božje kazne nad čovječanstvom obznanjuje golubica (*jonah*) (Post 8,11), biće koje u biblijskom i židovskom mentalitetu postaje simbol Duha Božjega. Polazeći od te simbolike, sv. Petar Krizolog ovako tumači silazak Duha Svetoga na Isusa i na vode Jordana prigodom njegova krštenja: "Danas je Duh Sveti u liku golubice lebdio nad vodama. Kao što je nekoć u vrijeme Noino

Prema svjedočanstvima Biblije, i izabrani narod se na svom povijesnom hodu suočavao s velikim iskušenjima. Prolazio je kroz teške krize kad se radilo o njegovom biti ili ne biti. U tim i takvim situacijama uvijek iznova stupa na scenu Duh Božji koji osposobljuje pripadnike tog naroda da prebrode tu krizu i da iz nje iziđu obnovljeni i osnaženi. Prva takva kriza bilo je višestoljetno robovanje u Egiptu. Neprijateljski stav faraonâ i njihovih sunarodnjaka prema pripadnicima izabranog naroda, prijetio je potpunim zatorom Izraelaca. Jaka faraonova vojska (kola i konjanici), Crveno more, bespuća pustinje, snažni i dobro organizirani narodi, bili su nepremostiva zapreka u ostvarivanju sna o oslobođenju. Nesposobnost da svojim vlastitim snagama i umijećem ostvari to djelo, Mojsije izriješkom priznaje Bogu kad kaže: “Tko sam ja da se uputim faraonu ... i izvedem Izraelce iz Egipta!” (Izl 3,11). Ali, ono što je čovjeku nemoguće, Bogu je moguće. Stoga, da bi osokolio Mojsija da prihvati poziv osloboditelja, Bog mu obećaje: “Ja ću biti s tobom” (Izl 3,12). Dakle, da bi Mojsije mogao ostvariti svoje poslanje osloboditelja izraelskog naroda, bila mu je potrebna Božja pomoć odnosno asistencija Duha Božjega. U stvari, Božje “biti s tobom” (*imah*), “biti s nama” (*im-anu-el*), ostvaruje se posredstvom Duha Božjega, u Duhu. Takvo shvaćanje i tumačenje izriješkom je potvrđeno u Tritoizajinu povijesnom psalmu (Iz 63,7-19). U prvom dijelu tog psalma prorok slavi ljubav Jahvinu, njegova slavna djela, veliku njegovu dobrotu koju je tijekom povijesti iskazao domu Izraelovu; zahvaljuje mu za mnogobrojna izbavljenja u svim njihovim tjeskobama (rr.7-9). Ali, sa žaljenjem mora konstatirati da je njegov narod, odmetnuvši se od Boga, “ožalostio sveti Duh njegov (*ruah kodšo*: רוח קדשו)”(r.10)¹⁰², i tako udaljio Boga iz svoje sredine lišavajući se njegove moćne zaštite. Iskusivši svu tragediju Božje odsutnosti i odsutnosti njegove zaštite, narod se tada spominjao davnih dana i sluge njegova Mojsija pitajući se: “Gdje je onaj koji udahnu u njega Duh svoj sveti (*ruah kodšo*)?” (r.11), i koji je tako “Mojsijevu desnicu vodio veličanstveno svojom mišicom, koji vodu pred njim razdvoji i steče sebi ime vječno” (r.12).

Dakle, da bi Mojsije mogao ostvariti svoje osloboditeljsko poslanje, Bog “je udahnuo u njega Duh svoj sveti”. Značajno je u tom pogledu i to da Tritoizajija to svoje razmišljanje zaključuje tvrdnjom “da ih je Duh Jahvin (*ruah Jahve*) vodio počivalištu” (r.14). Na taj način se Duh Božji ovdje izriješkom poistovjećuje s ognjenim oblakom koji je vodio Izraela prema mjestu njegova počivališta¹⁰³. Samo pod njegovim vodstvom Izraelci su mogli prevladati sve zasjede pustinje i otpore narodâ koji su im se ispriječili na putu prema slobodi. Tim povijesnim psalmom Tritoizajija svojim sunarodnjacima želi reći ovo: Ako je Duh Božji s nama, onda nitko i ništa u svijetu neće nad nama iznijeti pobjedu, jer se Bog s nama združio i mi smo snažni njegovom snagom.

golubica javila da je došao kraj potopu, tako je i ova navijestila da prestaje brodolom svijeta” (Iz *Govorâ* sv. Petra Krizologa, u: ČAS. I, 405).

¹⁰² U toj svezi *ruah* dolazi još u Iz 63,11 i u Ps 51 (*ruah kodšeha*).

¹⁰³ Opširnije o svemu tome, vidi: I. FISCHER, *Wo ist Jahwe? Das Volksklagelied Jes 63,7-64,11 als Ausdruck des Ringens um eine gebrochene Beziehung* (SBB), Stuttgart, 1989.

Kad su Izraelci, nakon četrdeset godina pustinjske nesigurnosti, jednom ušli u Obećanu zemlju, ponovno iskrsavaju novi problemi. Snažni i dobro organizirani narodi koje su oni zatekli u Palestini priječe im da se njihov san o slobodi potpuno ostvari. Pred tim narodima Izraelci se osjećaju bespomoćni, svjesni su da ih vojno ne mogu pobijediti. U toj novoj kriznoj situaciji izabranog naroda Duh Božji silazi na određene ljude (suce) koji imaju posebnu zadaću. Taj silazak se najčešće uvodi obrascem: "Duh Jahvin (*ruah Jahve*) siđe na...". Tu izjavu susrećemo u vezi s Otnielom (Suci 3,10), Gideonom (6,34), Jiftahom (11,29), Samsonom (13,25: "I Jahvin duh bijaše s njim") i Šaulom (1 Sam 11,6)¹⁰⁴. Na taj način oni bivaju osposobljeni za silna djela, tj. da spase izraelski narod u kriznim situacijama. Dakle, Duh Božji podiže suce Izraelove. Daje im snagu i mudrost, nadahnjuje ih, po njima oslobađa narod od neprijatelja. Osim toga, on preobražava te ljude. Samuel Šaulu najavljuje: "Tada će na te sići duh Jahvin ... i promijenit ćeš se u drugog čovjeka" (1 Sam 10,6)¹⁰⁵. I doista, ti priprosti i neuki seljački sinovi prožeti Duhom Božjim iznenada su stubokom bili izmijenjeni. Nisu samo postali sposobni izvršiti izvanredna djela hrabrosti i snage već su obdareni i novom osobnošću, osposobljeni da izvrše određenu ulogu i ispune određeno poslanje, tj. da izbave svoj narod. Dakle, njihovom desnicom i njihovim umom Duh Božji nastavlja veličanstveno razdoblje Izlaska.

Povijest izabranog naroda pokazuje da Duh Božji stupa na scenu posebno onda kad sve ono što je bilo čvrsto, utvrđeno i sigurno, u jednom povijesnom trenutku biva stavljeno u pitanje, a to se događa posebno u trenucima izgnanstva jednog naroda. Razumljivo je, stoga, da je u Starom zavjetu bila posebno kriza Babilonskog sužanjstva (6. st. pr. Krista) koja je potakla da se uvede u igru Duh Božji sa svojim stvaralačkim i životvornim aktivnostima. Kad govorimo o tom vremenu, onda proroka Ezekielu treba staviti u središte. On neosporno spada u to vrijeme i vrlo često upotrebljava pojam *ruah*, kako smo već istakli u analizi našeg ulomka. Točnije, u njega taj pojam susrećemo 52 puta¹⁰⁶. U tom periodu sužanjstva, u kojem prevladavahu očaj i nedostatak perspektiva, prorok Ezekiel najavljuje kako će božanski *ruah* omogućiti nov život i novu nadu. U svojem viđenju doline pune suhих kostiju (Ez 37,1-14), koje smo detaljno analizirali, on govori o *ruahu* koji na najrazličitije načine - kao vjetar¹⁰⁷, kao snaga, kao osobni Duh Jahvin - budi novi život, otvara nove perspektive. U tom veličanstvenom

¹⁰⁴ I za vrača Bileama se kaže: "Na nj siđe Duh Božji (*ruah elohim*)" (Br 24,2) s namjerom da ga osposobi izreći proroštvo.

¹⁰⁵ Taj duh Jahvin nije vezan na službu i ne djeluje tijekom cijelog života, nego samo za određeno vrijeme. Duh može i nestati, može ga se izgubiti, kao što je bio slučaj kod Šaula.

¹⁰⁶ Da pojam *ruah* u tog proroka ima središnju funkciju, već dugo je prepoznato i priznato /Usp. npr. *Excursus 3, ruah*, u: W. ZIMMERLI, *Ezechiel* (BK XII,1-2), Neukirchen, 1979, 1262-1265/.

¹⁰⁷ Preobrazujuća i regeneratorska snaga vjetra posvjedočena je i u svjetskoj literaturi. Ta misao dolazi do izražaja i u našem Tina Ujevića. Pjesnik tako zaziva vjetar (buru) kao spasonosnog regeneratorskog svoga bića: "Duni mojom dušom, Veliki Sjevere! / daj mi vrati dječje zanose i basne, / i izbriši čemer grijeha i nevjere, / s moje duše koja mlijeko Boga sasne. / Duni mojom dušom, Veliki Sjevere!" (TIN UJEVIĆ, *Vjetru*).

viđenju *ruah* se pokazuje kao stvaralačka i životvorna sila Božja, odrediv i iskusiv samo u svojim učincima: kao sila koja uskrsava zamrli život, vraća novu radost življenja, novi zanos i odvažnost. U jednu riječ, kadar je probuditi na novi život i potpuno isušene kosti. Na taj način prorok želi razbuditi nadu u narodu koji je pao u beznade¹⁰⁸. Po njemu, uskrsnuće očajnog naroda na novi život nade djelo je Duha, jednako kao i stvaranje novoga srca (Ez 11,19; 18,31; 36,27; usp. Ps 51,12). Dakle, Duh je tu nosilac nade. Diže nas upravo u stradanjima i iskustvima vlastitih nemoći. Ezekiel tom snažnom prisposobom želi posvijestiti svojim sunarodnjacima u Babilonskom sužanjstvu da narod snagom Duha Božjega može ponovno uskrsnuti na novi život. Što sve Duh Božji može učiniti, najbolje je pokazala analiza prisposobe o suhim kostima koje ponovno oživljuju (Ez 37,1-14).

I novi narod Božji u Novom zavjetu, na samom svom početku, suočio se s velikom krizom. Nakon Isusove sramotne smrti na križu, njegovi učenici su se razbjegli i izgubili svaku nadu. To njihovo duševno stanje lijepo je izraženo u izjavi dvojice učenika na putu u Emaus nepoznatom Suputniku, gdje se kaže: "A mi se nadamo da je on onaj koji ima otkupiti Izraela" (Lk 24,21). Tu duboku duhovnu depresiju i beznade u koje su zapali nakon tog tragičnog događaja, učenici će prebroditi snagom Duha Svetoga. Istina, oni će već u susretu s uskrslim Kristom doživjeti prvu pravu radost, ali će tek Duh Sveti do vrhunca razviti tu radost i učiniti je neuništivom. Dakle, tek oboružani Duhom Svetim, kršćani će moći postati neustrašivi svjedoci za Isusa i za njegovu stvar. Značajno je u tom smislu da uskrsli Krist nalaze svojim učenicima: "Ostanite u gradu dok se ne obučete u silu (*dynamis*) odozgor" (Lk 24,49). Na drugom mjestu taj isti uskrsli Krist tu "silu odozgor" poistovjećuje s "obećanjem Oca" odnosno s Duhom Svetim kad kaže: "Primit ćete snagu Duha Svetoga koji će sići na vas i bit ćete mi svjedoci u Jeruzalemu, po svoj Judeji i Samariji i sve do kraja zemlje" (Dj 1,8). I doista, nakon Duhova kršćani - unatoč svim zabranama i prijetnjama - govore o Isusu, svjedoče njegovo uskrsnuće i to nezadrživo i oduševljeno. "Za takvo svjedočenje obdario je Duh Sveti kršćane svojstvom što ga Novi zavjet naziva '*parresia*', što znači 'smjelost', 'sloboda', 'otvorenost', 'hrabrost', 'radost', 'oduševljenje' ... Oboružani Duhom Svetim govore smjelo, slobodno, otvoreno"¹⁰⁹. Dakle, samo obdarena karizmama Duha Crkva je kadra svjedočiti i uvjeriti svijet; snagom tog istog Duha s lakoćom će prevladati sve moguće krize koje joj se ispriječe na njezinu povijesnom hodu.

Kako vidimo, Izrael je u svojoj povijesti uvijek iznova iskusivao djelovanje Duha Božjega. To se posebno događalo u kriznim i bezizlaznim situacijama kroz koje je taj narod prolazio. U svim tim situacijama Duh Božji pokazuje se kao sila

¹⁰⁸ Usp. H. SCHÜNGEL - STRAUMANN, *Il volto femminile di Dio*, u: *Concilium* 2(1995), 145.

¹⁰⁹ A. SCHNEIDER, *Na putovima Duha Svetoga* (FTI), Zagreb, 1991, 89. - I Ćiril Aleksandrijski naglašava da Duh Sveti preobražava u drugu sliku one u kojima stanuje. On je kršćane od kukavičke strašljivosti učinio "da budu duhom snažni i srčani. Znamo vrlo dobro kako su učenici bili plašljivi, pa ih je Duh ojačao, te su nadvladali sva progonstva i svim srcem ostali vjerni Kristovoj ljubavi" (Iz *Izlaganja o Ivanovu Evanđelju*, sv. Ćirila Aleksandrijskog, u: ČAS., II, 720).

koja - na izravan ili neizravan način - uvodi radikalni zaokret u povijesno zbivanje pojedinca ili čitavog naroda. Pomoću Duha vodi Bog svoj narod: podiže za svoj narod junake, vođe, proroke. Duhu Božjem stoje otvorene neslućene mogućnosti djelovanja. Duhovni ljudi, ljudi ispunjeni Duhom, puni su odvažnosti, nade i neuništivog optimizma. Tako Duh čini - posredstvom čovjeka na kojega je sišao - Izrael iziđe iz situacije ropstva, nesigurnosti, straha. U situaciji bespomoćnosti i bezizlaznosti, nositelj Duha ili, točnije, Bog preko njega čini da se ponovno rodi u narodu odvažnost i sposobnost za inicijativu. Jednom riječju, silaskom Duha rađa se nova zajednica, nastaje potpuno nova situacija. Dakle, već najstarija iskustva Duha Božjega su iskustva kako se događa novi početak: to su iskustva oslobođenja iz ropstva, iskustva oprostjenja grijeha, rehabilitacije zgaženog i potlačenog i obnove životnih snaga. "Nema sumnje da su ta iskustva bliža trećem članku vjerovanja nego bezbrojne koncepcije Duha metafizičkog i spekulativnog karaktera koje je izvodila teologija tijekom vjekova"¹¹⁰. Ne samo da Duh Božji donosi spasenje u beznadnim situacijama nego podržava i štiti u situacijama trajne opasnosti i nevolje. Već tu Duh djeluje kao 'Bodritelj', kao sila koja daje narodu snagu da ostane uspravan u nevolji, da rezistira. Drugim riječima, Duh Božji nas u tim situacijama osposobljava da se nadamo protiv svake nade, da vjerujemo da Bogu ništa nije nemoguće odnosno da je on kadar promijeniti svaku situaciju.

3. ZAKLJUČNE MISLI I AKTUALIZACIJA PORUKE

Osnovni zadatak biblijske egzegeze je da pokuša razotkriti 'poruku' teksta u njegovom izvornom povijesnom kontekstu. Ali hermeneutski proces tu ne svršava, jer je potrebno aktualizirati tu poruku za suvremene čitatelje i slušatelje Biblije. Ne smije se zanemariti ni jedan ni drugi korak za cjelovito tumačenje riječi Božje¹¹¹. Prvi korak smo već obavili u prethodnom dijelu a sada želimo napraviti i drugi korak.

Nakon dugogodišnjeg boravka u izgnanstvu, pripadnici židovskog naroda izgubili su svaku nadu u povratak u svoju Zemlju. To njihovo posvemašnje beznade i besperspektivnost u našoj prisporobi su izraženi riječima: "Usahnuše nam kosti i propade nam nada, pogibosmo!" (Ez 37,11b). Na sreću, prorok Ezekiel ni u toj situaciji nije bio obeshrabren. Polazeći od vjere da je Jahve Bog koji oživljuje¹¹², on tom prisporobom o suhim kostima koje ponovno oživljuju želi razbuktati zamrlu nadu u ponovno uskrsnuće izraelskog naroda. Svojim sunarodnjacima jasno daje na znanje da u okolnostima u kojima se oni nalaze,

¹¹⁰ M. WELKER, *Lo Spirito di Dio. Teologia dello Spirito Santo* (Queriniana), Brescia, 1995, 68.

¹¹¹ Usp. E. R. WENDLAND, *Scattered bones but a single stick*, 160.

¹¹² Ta vjera tvori temelj svake nade u uskrsnuće.

jedini temelj za nadu nalazi se u nadljudskoj i čudesnoj moći njihova Boga odnosno Božjeg stvarateljskoga i životvornog Duha. Upravo taj Bog nade obeshrabrenom i beznadnom židovskom narodu preko proroka poručuje: “Ja ću otvoriti vaše grobove, izvesti vas iz vaših grobova ... i odvesti vas u zemlju Izraelovu! ... I Duh svoj (*ruhi*) udahnut ću u vas da oživite, i dovest ću vas u vašu zemlju” (Ez 37,12-14)¹¹³. Tumačenje prispodobe je jasno i nedvosmisleno. Mrtve kosti su Izraelci u izgnanstvu koji su u očajnom stanju izgubili nadu u ponovno uskrsnuće Izraela. Izgnanstvo je kao grob u kojem narod leži. Prorok ih uvjerava da će Bog omogućiti, koliko god to izgledalo nevjerojatno, da se Izrael iz Babilona ponovno vrati u Palestinu. Ta iznenađujuća radosna vijest, moćan je Božji odgovor na očajne jadikovke izgnanika. Dakle, ovdje imamo poruku nade za one koji su, ljudski gledajući, izgubili svaki razlog za nadu. Ta prispodoba postaje tako uspješnim simbolom načina na koji svako beznadno stanje pojedinca ili zajednice može biti nadvladano utješnim snagama božanskog obećanja i posebno stvarateljskom i životvornom aktivnošću Duha Božjega.

Pripadnici židovskog naroda kroz svoju dugu i tegobnu povijest bili su duboko prožeti tom nerazrušivom nadom i trajno nošeni na njezinim krilima. Upravo se tu nalazi tajna njihova preživljavanja do dana današnjega. Snagom te neuništive nade prebrodili su sve povijesne kataklizme (izgnanstva, dijasporu, progone) i održali se na pozornici svijeta. Znakovito je u tom pogledu da jedna od sionističkih budnica glasi: “Još nije propala naša nada - *Od lo avda tikvatenu*”¹¹⁴. Nadahnjivana i snažena tom biblijskom nadom, židovska dijaspora kroz devetnaest stoljeća (bez svoje države, bez Jeruzalema, bez Hrama) nije se umorila svake Nove godine ponavljati: “*Le šana habaa birušalajim!*” (“Slijedeće godine u Jeruzalemu!). Snagom te nerazrušive nade bili su kadri opstati i nakon devetnaest stoljeća ponovno uskrisiti svoju državu, vratiti se u Jeruzalem!¹¹⁵.

Nerazrušiva i neuništiva nada koju propovijeda ovaj Ezekielov ulomak, spada u srž biblijske poruke, tvori njezin karakteristični dio. To je najveće i najljepše što nam je Biblija dala. Propagiranje te nade na području vjere, kulture i filozofije sa strane biblijskih vjernika i Izraela kao naroda, bio je sigurno njihov najveći doprinos čovječanstvu¹¹⁶.

¹¹³ I drugi proroci tog vremena na sličan način bodre izgnanike. Tako Deuteroizaija piše: “Ne boj se, Jakove, slugo moja (...). Jer na žednu ću zemlju vodu izliti, i po tlu suhome potoke. Izliti ću Duh svoj (*ruhi*) na tvoje potomstvo, i blagoslov na tvoja pokoljenja. Rast će kao trava pokraj izvora, kao vrbe uz vode tekućice” (Iz 44,2-4). Slikom “izlivanje vode na suhu zemlju” i “potoka na suho tlo”, želi se naglasiti vid plodnosti i životnosti. Možda se iza tih slika krije strah koji je kolao u narodu da bi se moglo izumrijeti u izgnanstvu, da ne postoji više nikakva budućnost za židovski narod. Da bi odagnao to malodušje i beznađe, i Izaija uvodi u igru stvarateljski i životvorni Duh Božji. Upravo jer će taj Duh biti izliven na taj narod, za njegovu se budućnost ne treba bojati.

¹¹⁴ Slično i mi Hrvati u jednoj budnici pjevamo: “Još Hrvatska ni propala dok mi živimo!”

¹¹⁵ Ovdje treba naglasiti da je u biblijskom pojmu nade uključena svijest ljudske odgovornosti. Drugim riječima, nada nije samo pasivno čekanje na Božju budućnost. Ona obuhvaća mudrost i rad.

¹¹⁶ Znakovito je u tom pogledu da neki istaknuti pripadnici židovskog naroda, kao što je npr. Ernst Bloch, čak i onda kad su izgubili vjeru u Boga, nisu se mogli ni htjeli odreći te najdragocjenije biblijske baštine - *nade*. Čitava Blochova filozofija vrti se oko “principa-nada” (Prinzip-Hoffnung).

Izrael svijetu nije samo pokazao što je nada odnosno što bi ona mogla biti. On nije samo eksplicitno i implicitno govorio o nadi svijeta. On je također igrao ulogu nade svijeta. U obećanju Abrahamu se kaže među ostalim: "U tebi se blagoslivljala sva plemena zemlje" (Post 12,3). Dakle, ne samo da Izrael ima jednu budućnost punu nade, on je nada svijeta. Osim toga, Izrael je nada svijeta jer je redigirao Predaju koja sadrži nadu. Budući da smo mi već dosada uživali plodove toga, Izrael se je već pokazao kao naša nada. Svi mi koji smo postali dionici te nade, dužni smo je prenositi na druge¹¹⁷.

Ali, kako smo već vidjeli, ovaj znameniti Ezekielov ulomak kao i Biblija općenito naglašavaju da se ta nerazrušiva nada može roditi i održati samo tamo gdje je prisutan i djelatan stvarateljski i životvorni Božji Duh. Samo on nas može osposobiti da vjerujemo da Bogu ništa nije nemoguće i da se nadamo protiv svake nade. Dakle, u skladu s ovom Ezekielovom prisposobom o suhim kostima koje ponovno oživljuju treba vjerovati da Duh Božji može izvesti nevjerojatne obrate, da može izvesti ono što nadilazi sva ljudska očekivanja i mogućnosti. On se pokazuje kao stvarateljska i životvorna sila Božja; čini ljude dinamičnima, stavlja ih u pokret; nadahnjuje ih, prosvjetljuje, potiče na djelovanje; budi i podržava u njima nepresušni zanos. U određenim povijesnim trenucima Duh Božji obdaruje svojom božanskom snagom pojedine ljude da izvrše određene Božje planove. On proširuje prostor, vodi iz tjesnoće u širinu, oslobađa. Intervenira posebno u kriznim situacijama, kako pojedinca tako i cijeloga Božjeg naroda. Tako, kad smo satrveni teretima života, Duh Božji postaje naša snaga; kad se u mraku života pogase sva svjetla u našoj nutrini, on postaje naša svjetlost i toplina; kad se nalazimo u kriznim i bezizlaznim situacijama, on otvara nove obzore; kad se nada jednom potpuno ugasi u našem srcu, jedino je Duh Božji može ponovno ražariti i tako vratiti radost i mir. Njegovom nazočnošću i aktivnošću u nas se prelijeva božanski entuzijazam i optimizam koji se onda pretvaraju u nepresušni zanos i nerazrušivu nadu. Taj zahvat Duha Božjega analogan je stvaranju na početku: to je čin novoga stvaranja koji omogućuje da ljudi žive, daje im novu inicijativu i otvara nove životne perspektive. Upravo nam to želi posvijestiti ova znamenita Ezekielova prisposoba (Ez 37,1-14).

Tko od nas nije stajao neki put kod groba svojih nada? Tko se nije suočio sa situacijom u kojoj je svaka mogućnost popravka izgledala unaprijed isključena? U takvim trenucima možemo najbolje uočiti važnost poruke tog Ezekielova ulomka. On nam govori o Bogu koji može učiniti nemoguće. Tek prožet i nošen tom vjerom i nadom čovjek je kadar ostati uspravan i neslomljiv u životnim borbama, raditi oduševljeno, zdušno i ustrajno i onda kad ne ide sve prema našim željama i planovima. S trajnim pogledom u te nevidljive božanske izvore, biblijski vjernik bit će kadar podnijeti sve poteškoće koje mu se ispriječe na životnom putu, čak će ih biti sposoban pretvoriti u pogonsku snagu svoga rasta i novih uzleta. Upravo jer je

¹¹⁷ Opširnije o svemu tome, vidi: J. A. LOADER, *Die Hoffnung Israels - Israel als Hoffnung*, u: OTE 1(2000), 27-45, posebno 40-43.

riječ o presudno važnoj poruci, tumači Pisma i navjestitelji Božje riječi će se uvijek iznova na nju vraćati.

Neosporno je da mi danas živimo u jednom svijetu koji obilježava osjećaj žalosti i tjeskobe, nesigurnosti i beznada. Osjećamo obamrlost hladnom apatijom. Ipak, Božja riječ nam jamči da Bog može poslati svoga Duha u mrtvu stvarnost, u prah, stvarajući ponovno život. U tome je sva naša nada. Zbog svega toga, ovaj naš današnji svijet treba više Duha nego kruha. Mrtvo koje zaudara na svim stranama, i u Crkvi i u svijetu, ne može oživjeti nikakvom tehnikom, nikakvim izvanjskim reformama ni oplakivanjem, nego udahnjivanjem Duha Božjega. Dakle, da bismo bili stvoreni i nanovo stvoreni (Ps 104), da bismo živjeli i ponovno na život bili probuđeni, da bismo iz beznada ponovno bili probuđeni na životnu nadu, mora sve primiti dah Duha Božjega. Trebamo mu dopustiti da on čitavu svoju snagu, čitavo svoje bogatstvo i sve svoje plodove u nama i u svijetu razvije i da tako ponovno postane vječna mladost u očajnoj senilnosti našeg vremena i naših srdaca. Samo obogaćeni njegovim darovima, mi ćemo biti uistinu i bez pretjerivanja ljudi beskrajnih mogućnosti, neizmjenjnih širina!

Ako se tužimo zbog nedostatka autentičnog entuzijazma, veličanstvene eksplozije Duha u nutrini našeg bića i u krilu Crkve, onda se moramo zapitati nismo li mi sami oni koji svojim grijehom oduzimamo prostor Duhu i priječimo njegovo djelovanje. Prema Pismu, Duhu Svetom se može pružiti otpor (Dj 7,51), blokirati njegovo djelovanje; svojim odmetništvom i grešnim životom mi žalostimo Duha Božjega (Iz 63,10; Ef 4,30), preziremo ga (Heb 10,29), gasimo (1 Sol 5,19) i udaljujemo. Odbijajući mu gostoprimstvo, mi na taj način lišavamo sami sebe njegovih čudesnih darova¹¹⁸. Sve to pokazuje da za čovjeka nema niti može biti veće tragedije nego odbiti dar Duha Svetoga. To je neoprostivi grijeh za čovjeka!¹¹⁹.

¹¹⁸ Opširnije o svemu tome, vidi: M. PLATHOW, *Heiliger Geist: Hoffnung der Schwachen* (Lutherhaus), Hannover, 1985, 17.

¹¹⁹ Iz svega što je ovdje rečeno o Duhu i njegovu djelovanju izranja svjetlo koje nam barem malo može olakšati shvaćanje teško razumljivog Isusova logiona o "grijehu protiv Duha Svetoga", koji je neoprostiv (Mk 3,28-30 par). Pomoću Duha Svetoga Bog čovjeku nudi život i budućnost. Ako čovjek odbije taj dar, on sam sebe kažnjava isključujući se iz kruga života.

Riassunto

VISIONE DELLA RISUREZIONE D'ISRAELE

Ez 37,1-14

Dr. Marjan Vugdelija

In questo articolo l' autore si occupa di testo rinomato di Ez 37,1-14, della visione delle ossa aride che rivivono. Il lavoro è composto di tre parti: 1. L' analisi letteraria del testo; 2. L' esegesi di Ez 37,1-14; 3. L' attualizzazione del messaggio.

A base dell' analisi letteraria proviene che Ez 37,1-14 è una composizione complessa. Nel suo strato fondamentale e primario (vv. 1-7a) il testo ritorna alla visione di Ezechiele. In questa visione viene promesso agli esiliati che loro sopravvivranno l' esilio. In un periodo posteriore dell' esilio questa visione viene completata con un' altra promessa, quella del ritorno in Israele (vv. 11-14). Si tratta di una metafora per l' esodo d' Israele dall' esilio, nel quale loro si sentono come ossa aride o come morti e sepolti nel sepolcro. Lungo tempo dopo l' esilio questo testo è stato ampliato con un' aggiunta escatologica (vv. 7b-10), con la quale si promette la salvezza ai perseguitati e uccisi da parte di Antioco IV Epifane. Inoltre, il nostro testo mette in rilievo che Dio si può conoscere nella sua azione storico-salvifica, e chi lo conosce questi vive.

Come si vede, qui si promette il nuovo Esodo e il nuovo ritorno in terra d' Israele e a base di questo la nuova conoscenza di Dio. Tutte queste promesse di salvezza sono portate e realizzate con l' assistenza dello Spirito di Dio. Dove è presente e attivo questo Spirito, là non c' è posto per la disperazione. Assistiti da Lui, gli uomini sono capaci di sperare contro ogni speranza.